

Sorggrupper i skoler:

En evaluering af børns udbytte

Projektleder, cand. mag. i pædagogik og antropologi
Annemarie Dencker

Kræftens Bekæmpelse
Patientstøtte & Lokal Indsats
Projekt OmSorg

Sorggrupper i skoler

En evaluering af børns udbytte

Annemarie Dencker

Sorggrupper i skoler -
En evaluering af børns udbytte

Af projektleder, cand. mag. i pædagogik
og antropologi Annemarie Dencker

Grafisk tilrettelæggelse:
Helle Træholt Wang

Kræftens Bekæmpelse 2012
Patientstøtte & Lokal Indsats
Projekt OmSorg

Strandboulevarden 49
2100 København Ø
Telefon 35 25 75 00

Omslag og tryk:
KLS Grafisk Hus A/S

ISBN: 978-87-7064-177-7

Rapporten kan rekvireres ved henvendelse
til Kræftens Bekæmpelse
Projekt OmSorg
www.cancer.dk/omsorg

Copyright 2012 © Kræftens Bekæmpelse.
Alle rettigheder forbeholdes.

Indhold

<i>Indledning</i>	7
<i>Konklusion</i>	11
<i>Summary</i>	15
Literature and Motivation	17
Objective and Methods	17
The Grief Counselling Group	18
Quality of Data	19
Perspectives	19
<i>Baggrund</i>	21
Formål	25
Materiale og metode	26
Analyse og afrapportering	27
Forforståelse	28
Ethiske overvejelser	28
<i>Kapitel 1 Sorggruppen i børneperspektiv</i>	31
Børnenes trivsel	33
Børnenes støttepersoner	35
Familien	35
Lærerne	36
Jævaldrende børn	36
Det øvrige netværk	37
Børnenes beskrivelser af sorggruppen	38
Rekruttering til sorggruppen	38
Forventninger til sorggruppen	39
Frirum	39
Venskaber	40
Normalisering og inspiration	41
Afgrensning af sorgen	41
Sorggruppen over tid	41
Sammenfatning	42
<i>Kapitel 2 Sorggruppen i forældreperspektiv</i>	43
Forældrenes trivsel	45
Forældrenes støttepersoner	46
Forældrenes støtte til barnet	47

Forældrene om sorggruppens betydning for deres børn og relation til dem	48
Bevidsthed om egne behov	48
Ro	49
Mod og sorggruppen som alternativt fællesskab	49
Glæde	50
Sorggruppen som supplement til forældrenes støtte	50
Forældrenes behov	51
Sorggruppen i skolen	51
Sammenfatning	52
<i>Kapitel 3 Sorggruppen i lærerperspektiv</i>	<i>53</i>
Lærernes erfaringer med børn i sorg	55
Udfordringer	56
Lærernes behov	57
Sorggruppens betydning for børnene - og lærernes relationer med dem	58
Rekruttering	60
Nye ord, nye samtaler, nye relationserfaringer	61
Sorggruppen i skolen	62
Sammenfatning	63
<i>Kapitel 4 Sorggruppen i sorggruppelederperspektiv</i>	<i>65</i>
Sorggruppens begyndelse	68
Børnenes forandringer	69
Børnenes adfærd i gruppen	69
Børnenes historier udvikler sig	69
Forløsende samtaler	71
Vrede og lettelse	71
Omstændigheder ved dødsfald – hvordan så den døde ud?	71
At stå frem	72
Sorggruppen i skolen	72
Sammenfatning	73
<i>Kapitel 5 Sorggruppen samlet set</i>	<i>75</i>
<i>Kvalitet af data</i>	<i>81</i>
<i>Perspektivering</i>	<i>85</i>
<i>Litteraturliste</i>	<i>91</i>
<i>Bilag A Informationsbrev</i>	<i>95</i>
<i>Bilag B Samtykkeerklæring for interview med barn</i>	<i>99</i>

<i>Bilag C Samtykkeerklæring for interview med lærer og sorggruppeleder</i>	103
<i>Bilag D Interviewguide til børn</i>	107
<i>Bilag E Interviewguide til forældre</i>	111
<i>Bilag F Interviewguide til lærere</i>	115
<i>Bilag G Interviewguide til sorggruppeledere</i>	119

Indledning

"Der var også engang, hvor hele vores årgang var på lejr tur – og så var der en, der sagde, at hun sådan savnede sin far, fordi hun ikke havde set ham i et par dage. Så gik jeg sådan lidt og tænkte: mm, ja, okay, så ved du ikke sådan helt, hvordan det er ikke at se sin far i nogen år - og aldrig at skulle se ham igen" (13 år).

Børn, der har mistet en forælder, fortæller, at de føler sig alene i hverdagen med deres følelser og tanker om den forælder, de har mistet. Fordi andre ikke deler deres erfaring. I en sorggruppe møder børnene andre børn med en lignende erfaring. Denne rapport handler om, hvad det betyder for børnene - og deres relationer i hverdagen - at de kan dele deres erfaringer med ligesindede i en sorggruppe i skolen.

Rapporten er baseret på en kvalitativ interviewundersøgelse af sorggrupper i skolers¹ betydning for børns hverdagsliv og relationer i skole og hjem. Sorggruppen er et forum, hvor børn kan mødes og tale om den, de har mistet - eller om den, de er bekymret for skal dø. Sorggruppen er en samtalegruppe, der skaber mulighed for, at børn kan erfaringsudveksle under ledelse af en voksen, der har erfaring og uddannelse i at tale med børn. Sorggruppen foregår i skolernes egne lokaler. Når der ikke er børn nok på en skole til at danne en sorggruppe, deltager de i en sorggruppe på naboskolen. For at gøre sorggruppen så tryk som muligt for barnet, følger en sorggruppeleder med fra barnets egen skole. Det er barnets nærmeste lærer, der rekrutterer barnet til sorggruppen. Læreren kontakter berørte børn og deres forældre for at høre, om barnet vil deltage. Sorggruppen i skolen er en såkaldt åben gruppe. Det betyder, at barnet kan fortsætte i gruppen, så længe det vil, og at der løbende kan optages nye børn.

Den kvalitative interviewundersøgelse består af interview med børn i sorggruppeforløb og sorggruppeledere samt interview med de voksne, som følger børnene i hverdagen: forældre og nærmeste lærere. De interviewede voksne kommenterer børnenes gang i sorggruppen, deres udvikling i sorggruppeforløbet og fortæller om, hvordan de selv har støttet børnene i hverdagen og hvilke udfordringer, de har mødt. Undersøgelsen tager udgangspunkt i spørgsmål som: Hvordan har barnet haft det, siden forælderen døde? Hvilken støtte har barnet fået - og af hvem? På hvilken måde er sorggruppen betydningsfuld? Og: Hvordan supplerer sorggruppen den støtte, barnet har fået andre steder?

1 "Sorggruppen i skolen" erstattes i det følgende med "sorggruppen" underforstået, at aktiviteten foregår i skolen.

Rapporten er målrettet kommunale administratorer, ansatte i skoler, uddannelsesansvarlige på lærer- og pædagogfaglige uddannelsesinstitutioner, politikere, forskere og rådgivere for børn i sorg samt andre med interesse for hjælpetilbud til børn, der har en alvorligt syg forælder eller har mistet en forælder.

Rapporten viser, at sorggrupper i skoler giver de interviewede børn mulighed for at tale med andre om, hvordan de har det og på en måde, som de ikke kan andre steder. Sorggruppen er et eksperimentelt rum for børnene, hvor de kan sætte ord på det, der er svært, som de ikke har talt med nogen om før, bryde tabuer og afprøve nye måder at interagere med andre på. Børnene bliver bedre til at give udtryk for deres behov og vise sårbarhed. Det åbner muligheder for ny og konstruktiv feedback fra de personer, børnene omgås i hverdagen. Sorggruppernes tilgængelighed i lokalområdet gør, at alle børn kan deltage i en sorggruppe, uanset sociale, økonomiske og/eller logistiske udfordringer, der ville have hindret dem i at deltage i en sorggruppe i et andet regi.

Undersøgelsen er foretaget i regi af Projekt OmSorg under Afdeling for Patientstøtte & Lokal Indsats i Kræftens Bekæmpelse² og foregik i perioden: januar – august 2011. Den er udført af projektleder Annemarie Dencker, cand. mag. i pædagogik og antropologi, som også har skrevet denne rapport.

Antropolog Ann-Britt Kvernød, projektleder i Forebyggelses- og Dokumentationsafdelingen, har nærlæst hele rapporten og både givet faglige og sproglige kommentarer, hvilket har været en stor hjælp. Atle Dyregrov, psykolog, ph.d. og leder af norsk Senter for Krisepsykologi i Bergen, har læst og kommenteret rapporten ligesom psykolog, dr. psychol. Thormod Idsøe fra Senter for Atferdsforskning, Universitetet i Stavanger – også ansat ved Senter for Krisepsykologi, Bergen. Kari Dyregrov, Ph.d., sociolog, fysioterapeut og forsker ved Senter for Krisepsykologi i Bergen har specifikt kommenteret interviewguiden målrettet børnene.

Undersøgelsen har kun kunnet lade sig gøre, fordi børn og deres forældre har ladet sig interviewe og ærligt fortalt om livet med sygdom og død og tiden efter. Denne rapport er også til jer. Lærere og sorggruppeledere har gavmildt delt ud af deres faglige indsigt og engagement og på den måde belyst sorggruppen i skolen ud fra hver deres perspektiv.

En stor tak til alle for jeres interesse og bidrag.

Annemarie Dencker, april 2012

- 2 Projekt OmSorg arbejder for at synliggøre og forbedre vilkårene for børn, der har en alvorligt syg forælder eller en forælder, der er død. Projekt OmSorgs fokus er at kvalificere de professionelle, der møder børnene: Lærere, pædagoger og sundhedspersonale.

Konklusion

Denne undersøgelse afdækker, hvilken betydning en sorggruppe i en skole har for børn og deres relationer i hverdagen. Undersøgelsen rummer derudover beskrivelser af børn og forældres trivsel og støttende netværk siden forælders/partners død samt beskrivelser af forældre og læreres behov fremadrettet for at kunne støtte det sorgramte barn bedst muligt. Undersøgelsen er gennemført ved hjælp af semistrukturerede interview med seks børn fra to forskellige sorggrupper, deres efterlevende forælder, deres nærmeste lærer indenfor det sidste år og fem sorggruppeledere.

Konklusionen er, at sorggrupper i skoler er et vigtigt og frit rum for de interviewede børn, der supplerede den støtte, de ellers fik i hverdagen, hvor de ofte følte sig alene med deres tab. Børnene fortalte, at de i hverdagens relationer oplevede begrænsninger i samtaler om sorg på grund af faktorer som hensyntagen, manglende lyst til at tale om deres tab eller et udækket behov herfor. Børnene fortalte, at de i sorggruppen kunne tale om tanker og følelser forbundet med forældrens dødsfald eller sygdom, som de ikke havde kunnet tale med andre om tidligere. Børnene oplevede det som en lettelse at møde andre med lignende erfaringer. Mødet med de andre børn i sorggruppen gjorde, at børnene følte sig mindre anderledes og alene, og der opstod et mentalt fællesskab, der rakte ud over sorggruppen, hvor de tænkte på hinanden mellem møderne.

Undersøgelsens særlige kalejdoskopiske design gjorde det muligt at få andre perspektiver end børnenes egne på udbyttet af sorggruppen. Forældre og lærere havde således observeret ændringer hos børnene i hverdagen, som de mente skyldtes sorggruppen. De havde observeret, at børnene var blevet mere bevidste om deres egne behov, mere rolige, imødekommende og modige i sociale sammenhænge. Nogle børn havde fået et mere afslappet kropssprog. De voksne omkring børnene observerede, at de var glade for sorggruppen, og at de følte sig betydningsfulde ved at blive inkluderet i sorggruppen, hvor de blev mødt uden specifikke forventninger og krav og med forståelse for deres tab. Denne inklusionsfølelse syntes særlig vigtig for de børn, der var marginaliserede i hverdagen. Sorggruppen havde givet anledning til nye samtaler om sorg, som i visse tilfælde havde styrket kontakten mellem den voksne og barnet.

Både forældre og lærere oplevede sorggruppen som en hjælp, fordi det gjorde dem trygge, da de ikke skulle stå alene med ansvaret. Selv om sorggruppen ikke så ud til at kunne løse mere alvorlige problemer såsom koncentrationsbesvær, separationsangst og marginalisering på en synlig måde i hverdagens skole, tydede det alligevel på, at den medvirkede til at lindre disse tilstande.

De voksne vurderede, at tilgængeligheden af sorggruppen i skolen gjorde det muligt for flere børn at deltage. Det betød, at de børn som ellers ikke var kommet i sorggruppe fik muligheden, hvilket var vigtigt, fordi det ofte var de børn, der bar rundt på de største tabuer og oplevede den største forløsning i sorggruppens samtaler.

Mens sorggruppelederne gerne ville videreudvikle deres rekrutteringsstrategier, ønskede lærerne mere uddannelse og efteruddannelse samt supervision, når det gjaldt sorgramte børn. De oplevede at stå i situationer, som de ikke var uddannet i at håndtere, og syntes det var en sårbar position. Forældrene, som for fleres vedkommende havde lidt af udmattelse i perioder, efterlyste redskaber til at *"nå ind til"* deres børn og mere viden om forventelige reaktioner. Derfor ønskede nogle forældre en tættere kontakt til sorggruppelederne, der på deres side blev i tvivl om, i hvilket omfang de kunne vejlede forældrene uden at ophæve sorggruppen som *"barnets rum"*.

Med udgangspunkt i de data denne undersøgelse fremlægger, anbefales følgende:

- Flere sorggrupper i skoler
- Oprettelse af støttemuligheder til forældre i at støtte deres sorgramte børn
- Udvikling af præ- og postgraduat undervisning til lærere om børn og sorg
- Fortsat supervision og kvalitetssikring af sorggruppelederes arbejde.

Det anbefales desuden, at sorggrupper i skoler fortsat evalueres både kvalitativt og kvantitativt, herunder at der laves studier af sorggrupper i skolers indflydelse på skolers sorgkultur, omfang af specialundervisning samt effektmålinger på et større antal børn, der inkluderer kontrolgruppe. Endelig anbefales det, at der udvikles redskaber til at afdække det enkelte barns behov for støtte.

Summary

This report entitled “*Grief counselling groups in primary schools – an evaluation of the impact on children*” is based on interviews with children from two different grief counselling groups in a primary school context and their closest adult in their home and school, including their grief group counsellor. The interviews were carried out from January until August 2011. The study is part of the “Children and Grief Project” at the Danish Cancer Society’s Department of Patient Support & Community Activities and was carried out by Annemarie Dencker, project manager and Master of Arts in Education and Anthropology.

The five chapters of the report focus on the impact that grief counselling groups has on children in a school context. The first four chapters are seen from the perspective of the children, the parents, the teachers and the grief group counsellors, respectively. The last chapter is a complete discussion of these perspectives. This report begins with a conclusion, a description of literature and motivation for undertaking the study along with design and methodological considerations. It ends with considerations concerning quality of data and perspectives of the study.

Literature and Motivation

Earlier literature studies have shown that children who lose a parent in childhood have an increased risk of developing psychiatric illnesses as well as serious psychological and social problems both as children and as adults. It is shown that participation in a grief counselling group make children feel confident and support the children to cope with feelings and challenges related to loss. A grief counselling group relieves concentration difficulties and loneliness and diminishes the depression score. New studies have shown that a significant number of children lack intimate contacts, and bereaved children experience that no one is there to support them when needed in their grief. The surrounding adults register the children’s unsatisfied need for care but are not always able to accommodate the needs. The adults seek knowledge about how they can support their children themselves, but also how to receive support for the children from the surroundings.

Objective and Methods

This study identifies the significance of the grief counselling group in schools on the basis of four perspectives: 1) the children, 2) the parents, 3) the teachers and 4) the grief group counsellors. 23 semi structured qualitative interviews have

been conducted, including interviews with: six bereaved children who attended two different grief counselling groups in a primary school context, their surviving parent, their closest teacher within the last year and their grief group counsellor. Everyone was asked which impact they observed for the children participating in a grief counselling group at school. Children and parents were also asked about their well-being since the decease of the parent/partner. Teachers and grief group counsellors were asked about their experience of dealing with grief and their wishes for additional qualifications in order to improve the effort for bereaved children. Both children and adults were informed that the interview was voluntary, and whether they participated in the interview or not, it would not influence on the children's participation in the grief counselling group. The analysis of the interviews was inspired by Giorgi's phenomenological analysis method.

The Grief Counselling Group

A grief group in a school is a community where bereaved children can meet to share experiences guided by adults who have special insight in talking to children about their well-being as part of their job as teachers or health visitors. The adults are educated as grief group counsellors attending a three-day course, where they deal with subjects like: children's grief reactions, group dynamics and introspection. The grief group gathers every second week for two hours and their meetings takes place at the school.

Children, parents, teachers and grief group counsellors experienced the grief group as a unique community for children being able to talk about their grief with other bereaved children. The grief counselling group contributed to normalising the children's grief and made them aware of their need for support and knowledge. When the children began to talk about their needs outside the group, they got new kinds of feedback corresponding to their needs. The more open the child was, the more sympathy it received from the surroundings, which were more able to understand what the child was dealing with.

Everyone saw the grief counselling group as *"the children's space"*. The adults respected the children's need for having their *"own space"* and at the same time they were curious to know more about what was going on in the grief counselling group. The parents and the teachers wanted to know more about the children's thoughts and feelings in order to be able to support them in a better way. The grief group counsellors wanted to know if the grief counselling group made any changes of behaviour in school or at home. The children "just" thought it was nice to be in the grief counselling group.

Both children and adults found that the children who experienced exclusion in everyday life experienced inclusion in the grief counselling group. This might

explain why some children joined every session of the grief counselling group and were not absent as they were in connection with other school arrangements. The feeling of inclusion might also have strengthened the courage that some of the children developed when attending the grief counselling group.

The children experienced it as easy and practical that the grief counselling took place at school and they were pleased to find out that they were not the only ones at school who had lost a parent. Parents, teachers and grief group counsellors stressed that having a grief counselling group at school made it easier for more children to attend regardless of their socioeconomic status. The grief group counsellors stressed that some of the children would probably not have joined the grief counselling group if it had been outside the school. And particularly those children seemed to have the greatest taboos and experienced the greatest reliefs from the grief counselling group.

Quality of Data

This study contains some limitations. Each interview group was relatively small (five to six participants) and the few children who quit the grief counselling group were not interviewed. It was not investigated if and why they dropped out of the grief counselling group. All interviewed children joined the group voluntarily and this represents a bias. Furthermore the evaluator works in the project group/department that has initiated grief counselling groups in schools. A control group does not exist, neither a measuring before and after the study, just as it has not been examined if other factors than the grief counselling group could have caused those changes in behaviour that the interviewed adults registered among the children in the progress of the grief group counselling.

The strength of the study was the detailed descriptions that children and adults gave of the impact of the grief counselling groups and also the descriptions about how the grief counselling group had had significance for the relation between children and adults in school and at home. Another aspect of strength was that several observations of the children's changes were similar to those of the other interviewed groups.

Perspectives

The study shows that the children experienced limitations in sharing their grief in everyday life. These limitations were neutralized in the two grief counselling groups the study covered. In order to be able to provide grief counselling groups to children in the future funds have to be allocated to educate, pay and supervise the teachers and health visitors who are employed to establish the implementation. Simultaneously with the grief counselling group the bereaved children must be supported in everyday life and there is a need to develop and visualize

methods to identify the need of each individual child. Some children are more introvert than others and it is important to pay extra attention to these children. Often the children who are capable of telling how they feel are the ones who get attention and feedback because they can express their feelings.

Parents and teachers wanted more knowledge about children's grief and reactions to crises because they sometimes had doubts how to support the children in the best way. Therefore in the future it would be a good idea to establish psychosocial support activities to the parents how to support their children and it would also be a good idea to establish courses for the teachers in how to deal with children's grief and reactions to crises. The grief group counsellors wanted to maintain the grief counselling group as the children's space and for that reason they did not find it convenient to be the main supporters of the parents.

Besides that it is important to quality assure the qualifications of the grief group counsellors. Not all children have a need to be in a grief counselling group. Therefore it is necessary to examine each individual child's need, balancing between attention and freedom in order to avoid stigmatization.

This is a qualitative study of one type of grief counselling group which is not yet very expanded in primary school context. When grief counselling groups in school become more established and they are to be evaluated in the future, working both qualitative and quantitative should be considered.

Baggrund

Hvert år oplever 2.500 børn i alderen 0-18 år, at deres mor eller far dør. Af disse er godt 2.000 børn skolesøgende (6-16 år). I alt lever 14.500 skolebørn med tabet af den ene eller begge forældre (Danmarks Statistik 2011). Ca. 700 børn mister en søskende ved død, hvilket betyder, at omkring 5.800 skolebørn har mistet en søster eller bror (Danmarks Statistik 2008). Yderligere oplever mere end 42.000 børn årligt, at deres far eller mor bliver indlagt akut med en livstruende sygdom. Heraf er de godt 30.000 skolesøgende (Kræftens Bekæmpelse og Danmarks Statistik 2008).

Ifølge Undervisningsministeriet er der 2.187 skoler i Danmark. Det betyder, at seks til syv børn i hver skole i gennemsnit har sorgen med sig i hverdagen på grund af forældretab. Dertil kommer, at der i hver skole er et par børn, der lever med sorgen over en død bror eller søster, mens 12-16 andre børn oplever angst og utryghed ved at have en alvorligt syg eller døende forælder.

Skolebørnsundersøgelsen 2010 viser, at hver femte store skoleelev oplever at mangle fortrolige voksne eller venner (Rasmussen 2011). Skolebørnsundersøgelsen er foretaget otte gange fra 1984 til 2010 og omfattede i 2010 4.922 elever på femte, syvende og niende klassetrin på et tilfældigt udsnit af landets skoler. Det er bekymrende at forestille sig, hvordan de børn må have det, der både er ramt af sorg og mangler fortrolige at dele sorgen med. Kræftens Bekæmpelses erfaringer med rådgivningstilbud udenfor skoleregi er, at det er de børn, der i forvejen har et netværk, som deltager. Sorggrupper i skoler skal ses som et forsøg på at gøre det nemmere for alle børn at få adgang til et fortroligt rum med andre, så ingen børn skal stå alene med deres sorg. Sorggrupper i skoler er tilgængelige i lokalområdet og gratis, hvilket giver flere børn mulighed for at deltage.

I 2008 udgav Projekt OmSorg den første rapport om sorggrupper i skoler baseret på en interview- og observationsundersøgelse (Dencker 2008). Rapporten gav anbefalinger til undervisningen af sorggruppeledere og til organisatoriske tiltag for at fremme sorggrupper i skoler. Anbefalingerne var, at man skulle:

- involvere sorggruppelederne mere aktivt i undervisningen og gøre forventningerne til dem tydeligere, både hvad angik deres opgaver som sorggruppeledere og deres samtaletekniske færdigheder
- finde egnede sorggruppeledere forud for den forberedende undervisning - og gøre supervision obligatorisk

- vælge sorggruppeledere ud fra deres samtaleerfaringer med børn, deres status på skolen samt honorere dem for deres arbejde
- forankre visitation og supervision af sorggruppeledere organisatorisk i Kræftens Bekæmpelses kræftrådgivninger.

Projekt OmSorg har siden 2008 arbejdet med at inkorporere disse anbefalinger i undervisningen af kommende sorggruppeledere. Antallet af undervisningsdage er udvidet fra to til tre for at øge inddragelsen af deltagerne med samtaleøvelser og mere diskussion. Der er også sat en proces i gang for at øge samarbejdet mellem Projekt OmSorg og Kræftens Bekæmpelses kræftrådgivninger. Det sker bl.a. ved at udarbejde en samlet model for arbejdet med børn og sorg, herunder procedurer og standarder for supervision af sorggruppeledere.

Rapporten fra 2008 gav også et overblik over dansk og international litteratur, der viste dels konsekvenserne af at miste en forælder i barndommen, dels viste børns udbytte af at deltage i sorggrupper. Konklusionerne fra disse litteraturstudier var:

- 1) Børn, der mister en forælder i barndommen, har øget risiko for at udvikle psykiske sygdomme og for at få alvorlige psykologiske og sociale problemer i barndommen og senere i voksenlivet. Barnets muligheder for at håndtere dødsfaldet hænger sammen med, hvordan voksne i barnets omgivelser håndterer tabet og de forandringer, det medfører i deres egen tilværelse.
- 2) At deltage i en sorggruppe: a) øger børns tryghed og støtte til at håndtere følelser og udfordringer i forbindelse med tabet b) hjælper børn til at koncentrere sig bedre i skolen c) gør børnene mindre ensomme gennem fællesskabet og identifikationen med andre børn i samme situation og d) mindsker signifikant depressionsscoren efter rådgivningen.

To undersøgelser fra 2011 nuancerer ovenstående konklusioner. Den første, som er en norsk undersøgelse, viser hvilken belastning forældres kræftsygdom er for børn og unge, hvilken hjælp de oplever behov for og hvilken støtte, de bliver tilbudt. Undersøgelsen inkluderede spørgeskemaer og interview med 52 børn og 95 voksne og viste på linje med andre undersøgelser, at børn bliver stærkt berørt af forældres sygdom og død. Undersøgelsen viste også, at 72 % af de efterladte børn ”næsten altid” eller ”ganske ofte” oplever, at der ikke er nogen til stede for dem i sorgen, når de har behov for det. De voksne oplevede på deres side et udækket omsorgsbehov hos deres børn og manglede overskud og energi til at yde denne omsorg. De voksne ønskede mere viden om, hvordan de kunne støtte deres børn og mere støtte til deres børn udefra (Dyregrov & Dyregrov 2011).

Den anden undersøgelse, som er dansk, handler om den afdøde forælders fortsatte nærvær i de efterladte børns liv og sorggruppernes rolle i den forbindelse. Undersøgelsen var baseret på et omfattende feltarbejde, der bestod af deltagerobservation i 25 dage af fire børn, hvoraf to havde mistet en forælder og to havde en uhelbredeligt syg forælder, deltagelse i sorggrupper 35 gange i regi af Kræftens Bekæmpelse og Løvehjerte³ samt 17 interview med unge mellem 18 og 30 år, der havde mistet en forælder i 9-23 års alderen. Desuden var 11 børn fra sorggrupperne, to forældre, to sorggruppeledere og to skolepersonaler blevet interviewet. Undersøgelsen konkluderede, at sorggruppen er et vellykket fællesskab, der hjælper børnene til at kontrollere, hvornår den døde forælder skal aktualiseres, og hvor meget dette nærvær skal fylde. Sorggruppen giver også håb om, at dødens indtræffen ikke medfører forælders totale sociale død i barnets og i omgivelsernes bevidsthed (Hartmann 2011).

Hartmanns undersøgelse havde hovedfokus på sorggruppens betydning for barnets relation til den afdøde med primært afsæt i børnenes perspektiv.

Denne undersøgelse har fokus på barnets relationer til de levende i hverdagslivet ud fra såvel et børne- som et voksenperspektiv. I denne rapport træder hvert af disse perspektiver frem, ligesom de diskuteres samlet. Undersøgelsen er den første af sin art, der beskriver sorggruppens betydning i skolesammenhæng. En sorggruppe i en skole adskiller sig fra andre sorggrupper, fordi den bygger på et samarbejde mellem lærer, forælder og sorggruppeleder. Det er ikke forælderen, der skal opsøge tilbuddet. Det er læreren, der kontakter barnet og forælderen og tilbyder sorggruppen. Det betyder, at barnet kan møde op i sin egen skole - eller på naboskolen.

Formål

Formålet med denne undersøgelse var:

- at få indsigt i sorgens betydning for børns hverdag i skole og i hjem
- at afdække børns udbytte af at deltage i en skolesorggruppe.

Dette blev undersøgt ved at inddrage fire perspektiver: børns, forældres, læreres og sorggruppelederens. Denne rapport fremlægger og diskuterer disse perspektiver.

3 Løvehjerte, oprindeligt Vil:Kan er iværksat af Egmontfonden i 1999 og fusionerede i 2011 med Børn, Unge & Sorg, som er en organisation, der støtter børn i sorg.

Materiale og metode

Jeg har foretaget 23 individuelle interviews med seks børn, seks forældre, seks lærere og fem sorggruppeledere. Den sjette sorggruppeleder, jeg skulle have interviewet, blev desværre forhindret af personlige grunde, og det var ikke muligt at erstatte denne interviewperson. Interviewpersonerne fordelte sig på to tilfældigt udvalgte sorggrupper, der bestod af mellem fire og otte børn. Jeg interviewede halvdelen af børnene hvert sted. Der er interviewet en forælder, en lærer og en sorggruppeleder for hvert af de interviewede børn - en sorggruppeleder blev interviewet om to børn. Sorggruppelederne blev også interviewet om sorggrupperne som helhed, men her blev der ikke spurgt ind til de børn, der ikke var blevet interviewet.

Børnene blev rekrutteret ved at sende et brev til forældrene om, at jeg ville besøge sorggrupperne (bilag A). Når jeg besøgte sorggrupperne, fortalte jeg børnene, at de som havde lyst, kunne tale med mig om, hvordan det var at gå i en sorggruppe. Interviewaftalen blev aftalt med barnet og forælderen, som også gav skriftligt tilsagn (bilag B). Det blev både mundtligt og skriftligt understreget, at interview var frivilligt, og at hverken medvirken eller manglende medvirken ville få nogen indflydelse på barnets deltagelse i sorggruppen.

De interviewede børn var i alderen 8-13 år. Der var lige mange drenge og piger. Af hensyn til børnenes anonymitet er deres alder sløret ved referencer efter citater, og deres køn fremgår ikke. Detaljer fra børnenes historier og navne er ændret. Fem af børnene havde mistet deres ene forælder mellem et og seks år tidligere, mens et barn på interviewtidspunktet havde en alvorlig syg forælder. Tre forældre var døde af kræft efter en kortere eller længere sygdomsperiode, mens to var døde pludseligt, angiveligt på grund af et hårdt liv med alkohol og andre psykiske og socioøkonomiske udfordringer. En havde en forælder med en livstruende sygdom, præget af gradvis funktionsnedsættelse. Rapporten fokuserer ikke på situationen med den syge forælder, men på barnets og de voksnes opfattelser af sorggruppens betydning for barnet. Interviewene varede ca. en time. Interviewet med det yngste barn på otte år, varede dog kun en halv time, fordi barnet på det tidspunkt havde fortalt, hvad det ville fortælle.

Halvdelen af de interviewede børn fik ekstra undervisning i skolen og deltog i såkaldte familieklasser⁴, hvor forældre deltog i deres børns undervisning og lektielæsning. Lærerne i familieklassen var engagerede i børnenes trivsel og havde et tæt samarbejde med forældrene.

4 En familieklasser er for børn med særlige faglige og sociale behov. Børn optages i en familieklasser, når skole og/eller hjem, er bekymrede for barnet fagligt eller socialt. Forældrene deltager i familieklassen sammen med barnet i en periode, der kan vare mellem tre og tolv måneder. Målet er at forbedre barnets trivsel.

For at opnå den mest trygge situation for børnene mødte jeg dem i sorggrupperne, inden jeg interviewede dem. Interviewet med det enkelte barn foregik i et rum, barnet kendte. Fem børn blev interviewet på skolen, mens et interview foregik i barnets hjem.

Tre af de seks interviewede forældre var i arbejde. De tre andre var henholdsvis arbejdssøgende efter periode med langtidssygemelding, henholdsvis førtidspensioneret og pensioneret. Alle interviews varede ca. en time. Fire interviews foregik i forældrens hjem og to interviews hos Kræftens Bekæmpelse, alt efter hvad forælderen selv foretrak. Alle forældre havde givet skriftlig tilladelse til, at jeg kunne interviewe deres barns lærere og sorggruppeledere (bilag C).

De seks interviewede lærere (de lærere der havde været tættest på børnene det sidste år, typisk klasselæreren) havde mellem to og tredive års erhvervs erfaring som lærere. Halvdelen havde selv mistet en forælder som barn/ung. I et af lærerinterviewene deltog også en støttepædagog på eget initiativ, som havde særlig kontakt til det barn, interviewet angik.

De fem interviewede sorggruppeledere havde alle børnefaglig baggrund og flere års erhvervs erfaring: En børnehaveklasseleder, en lærer, en pædagog og to sundhedsplejersker. Sorggruppelederne havde gennemgået et tre dages kursus i sorggruppeledelse og modtog supervision en gang i kvartalet og efter behov.

Alle interviews var semistrukturerede, idet specifikke områder blev afdækket, samtidig med at de interviewede kunne fremhæve, hvad de syntes var væsentligt. Interviewmetoden var inspireret af det fænomenologiske og det etnografiske interview, som søger ”den andens” forståelser, oplevelser og synspunkter – også relateret til eksempler fra situationer i hverdagen (Kvale 1997, Spradley 1979). Alle interviews blev transkriberet i deres fulde form af enten Annemarie Dencker, Astrid Grue eller Sanne Ida Eriksen. De to sidstnævnte var begge antropologistuderende. Interviewguides målrettet henholdsvis børn, forældre, lærere og sorggruppeledere er vedlagt som bilag D, E, F og G.

Analyse og afrapportering

Interviewene i undersøgelsen blev analyseret med inspiration fra Giorgis fænomenologiske analysemetode, der involverer fem niveauer, nemlig 1) fortrolighed med data 2) kondensering af data 3) generelle temaer 4) overordnede temaer og 5) fortolkning og perspektivering af data (Giorgi 1975, Kvale 1997).

Hver interviewgruppe taler ud fra sin hverdagssammenhæng, og for hver gruppe fremlægges de temaer, som fremkom i interviewene. Der gives eksempler fra empirien i form af citater, som er anført i kursiv med anførselstegn. Til sidst

perspektiveres data med fokus på, hvordan man kan skabe en helhedsindsats for børn, der lever med at have mistet en forælder.

Forforståelse

Jeg forventede, at børn, forældre, lærere og sorggruppeledere ville fortælle forskellige historier om børnenes udbytte af at deltage i sorggrupper, idet børnene selv deltager, og de voksne ser børnene i forskellige sammenhænge i hverdagen. Jeg forventede, at børnene ville være glade for at kunne dele deres erfaringer med andre børn i en lignende situation, og at de voksne ville se sorggruppen som et godt tilbud, der kunne supplere deres egen støtte til børnene.

Min forforståelse var også, at det at interviewe børn ville være anderledes end at interviewe voksne, som jeg er vant til. Derfor bearbejdede jeg min interviewguide med sparring fra fagprofessionelle, der havde erfaringer med børneinterview. Jeg læste også om erfaringer med børneinterview i forskningssammenhæng (Knudsen 2009). Min indgang til interviewsituationerne blev på den baggrund at lære børnene at kende ved at besøge sorggrupperne, før jeg interviewede dem. Jeg fortalte børnene meget tydeligt, hvad jeg ville tale med dem om, og hvordan jeg havde tænkt mig at gøre det. I interviewsituationen var jeg opmærksom på at give børnene mulighed for at reflektere i deres eget tempo - og følge nogle af de tankegange, der opstod her og nu, selv om de ikke nødvendigvis holdt sig til sagen hele tiden.

Endelig var min forforståelse, at sorggrupper i skoler ville give flere børn mulighed for at dele deres erfaringer med andre, uanset social position, og at denne erfaringsdeling ville mindske negative psykologiske og sociale konsekvenser af at miste en forælder nu og her.

Etiske overvejelser

Alle interviewede, ikke mindst børn og deres forældre, fortalte om følelser og situationer med stor sårbarhed. Forud for interviewene forklarede jeg nøje, hvad interviewet gik ud på, og hvad formålet var. De interviewede fik også at vide, at de kunne trække sig fra interviewet når som helst - og at de til hver en tid kunne sige fra, hvis de blev spurgt om noget, som de ikke brød sig om at svare på. Det ville på ingen måde få betydning for deres eller for deres barns deltagelse i sorggruppen. Der var ingen i undersøgelsen, der trak sig eller undveg spørgsmål, hvilket kan ses som et tegn på god kontakt mellem interviewer og interviewperson. Interviewpersonerne fik desuden mit direkte telefonnummer hos Kræftens Bekæmpelse, hvor de kunne ringe efter interviewet, hvis de fik brug for at stille spørgsmål eller kom i tanke om noget, de ikke fik sagt. Jeg besøgte også sorggrupperne efter interviewene, så børnene kunne komme i kontakt med mig, hvis de havde brug for det.

Som tidligere nævnt, blev interviewpersonerne anonymiseret i rapporten ved at ændre på alder, køn og hændelsesforløb. Interviewene foregik i en atmosfære af imødekommenhed og respekt for den enkeltes autonomi, alder og særlige livserfaring.

Kapitel 1

Sorggruppen i børneperspektiv

Dette kapitel beskriver sorggruppens betydning set i børneperspektiv. Jeg indleder med at beskrive børnenes trivsel og de støttepersoner, der omgav dem i forbindelse med forælders dødsfald. Derefter udfoldes sorggruppens betydning for børnene. Beskrivelsen indeholder fem temaer med overskrifterne: ”Frum”, ”Venskaber”, ”Normalisering og inspiration”, ”Afgrensning af sorgen” og ”Sorggruppen over tid”.

Børnene beskriver sorggruppen som et unikt fællesskab. Konklusionen er, at sorggruppen er et særligt rum for børnene, hvor de kan dele oplevelser og følelser med andre på en måde, som de ikke kan andre steder.

Børnenes trivsel

Børnene fortalte, at de havde haft mange blandede følelser, siden de mistede deres forælder for mellem halvandet og seks år siden. De fleste tænkte på den døde en gang i mellem, mens én tænkte på sin døde mor hele tiden og havde det dårligt i det hele taget. *”Jeg husker det altid, jeg tænker på det hele tiden, det har jeg gjort i mange år. Hvis min mor var her, ville jeg sørge for, at der ikke skete noget som helst med hende”* (12 år). Barnet var i tvivl, om denne tilstand skyldtes moderens dødsfald alene, eller om det også spillede ind, at barnet ikke var så glad for at gå i skole i det hele taget. Barnet var også i tvivl om sammenhængen mellem de to ting.

Børnene var mest triste og savnede forælderen mest, når de var alene. *”Jeg er mest ked af det, når der sådan er stille, nu når jeg sådan tænker over det”* (13 år). I skolen skete der for det meste så meget andet, der kunne aflede børnenes tanker. Men lige efter dødsfaldet var det svært at tænke på andet og koncentrere sig om noget i skolen.

Flere følte, at der var *”meget tomt i huset”* og *”sådan mærkeligt”*, fordi forælderen ikke var der længere. Især morgen og aften, hvor børnene var vant til, at forælderen vækkede dem eller sagde godnat. Nogle havde *”vænnet sig til”*, at forælderen var død, men savnede stadig vedkommende. At savne kunne handle både om den mistede forælder og om at have en far/mor i det hele taget. *”Jeg savner ham, og jeg savner bare i det hele taget at have en far”* (13 år). Børnene fortalte, at de især savnede deres forælder på mærkedage - mest ved juletid, på fødselsdage og den kalenderdag forælderen døde. Det var vigtigt for børnene at huske forælderen, og derfor så de nogle gange på billeder af ham eller hende. Børnene fortalte også, at de gerne vil huske forælders stemme, men at det var sværere.

Nogle af børnene havde mistet den forælder, de ikke boede sammen med. Det betød, at de allerede kendte til savnet af forælderen og til forventningens glæde, når de skulle være sammen. *"Jeg glædede mig jo helt vildt meget til at se ham, når han skulle hente mig i skolen, så blev jeg helt vildt glad - også fordi jeg ikke så ham så tit - og der var også en periode, hvor jeg slet ikke så ham"* (10 år).

De børn, hvor forælderen døde pludseligt, havde tænkt en del over dødsårsagen og over, hvordan forælderen så ud som død, hvis de ikke havde set ham eller hende. En sagde: *"Det gik sådan lidt hurtigt, så jeg var sådan lidt ob forvirret - min moster sagde, at det nok var bedst, at vi ikke så hende, fordi hun ikke så specielt godt ud"* (12 år). Når samme barn gik på gaden og så én, der lignede moren, tænkte det: *"Mon det er hende?"*

Udover savn, tomhed og et ændret hverdagsliv beskrev børnene også, at de sommetider følte sig ensomme, fordi andre omkring dem ikke delte erfaringen med at have mistet en forælder. Børnene følte sig ensomme, når andre børn fortalte om deres forældre, og hvad de skulle lave sammen. Så kunne de tænke: *"jeg har ingen far/mor"* eller *"jeg har kun en papfar"*. Når andre børn gav udtryk for, at de savnede deres forældre, fx. under en lejr tur med skolen, kunne barnet tænke: *"Ja, okay, så ved du ikke sådan helt, hvordan det er ikke at se sin far i nogen år - og hvordan det er aldrig at skulle se ham igen"* (13 år).

Der var forskel på, hvordan børnene trivedes med kammeraterne i skolen. Halvdelen havde nogle at være sammen med i skolen, mens den anden halvdel savnede nogen at *"hænge ud med"*. Én fortalte, at klassekammeraterne var rigtig søde i starten: *"men at et eller andet gik galt"*. Nu havde der været sendt *"dråberblikke"* og nogle havde været *"snobbede"*. De kunne godt vise lidt hensyn: *"nu når de ved det - det synes jeg ikke er for meget forlangt"* (13 år). De børn, der fortalte om dårlig trivsel i skolen, havde også en del fravær.

Når børnene var alene og triste, havde de forskellige måder at tackle det på. Nogle læste, var på skype med venner, så fjernsyn, var sammen med venner og forsøgte på den måde at aflede sig selv ved at tænke på noget andet. Børnene beskrev, at det også var rart at slappe af eller skrive dagbog. En af de yngste hyggede sig med sine bamser. *"Selvom de ikke siger så meget, så føler man sig alligevel meget tryk, når de er der. Man føler de er lidt agte, og at de rigtig kan tale og trøste og sådan noget"* (9 år). Flere børn var også glade for deres kæledyr. En kat kunne være: *"så sød og nuttet med dejlig blød pels - at når man kigger på ham, så bliver man så glad"*. En hund kunne være: *"en rigtig kælepotte"*, som barnet kunne *"putte med"*. Flere havde en *"forælders skuffe"*, som var god at dykke ned i. I skuffen var der billeder og ting, som stammede fra forælderen, eksempelvis smykker forælderen havde gået med.

Børnenes støttepersoner

Der tegner sig ikke et entydigt mønster i interviewene af de seks børn angående, hvem de havde talt med, og hvem der havde støttet dem. Det var således forskelligt fra barn til barn, hvor meget de havde talt med nogen om forælders dødsfald, deres behov herfor, hvad der var blevet talt om og med hvem. Der tegnede sig dog det mønster, at børnene - når de blev spurgt til sorggruppens betydning for dem - gav udtryk for, at de her kunne tale om, hvordan de havde det – på en måde, som de ikke kunne andre steder. Fordi de i sorggruppen mødte jævnaldrende, der også havde mistet - og fordi sorggruppen var et neutralt rum.

Familien

Børnene nævnte forældre som vigtige støttepersoner, men det var ikke altid, at de fik talt med forælderen om, hvordan de havde det, enten fordi forælderen ikke var til stede, når barnet havde brug for at snakke, fordi de ikke vidste, hvordan de skulle forklare sig - eller fordi de kunne være bekymrede for at gøre forælderen ked af det. Én sagde: *"Ja, jeg taler med min far - bare ikke lige i starten, fordi, der blev han jo ked af det"* (10 år). Til andre tider var det netop denne tristhed, børnene kunne dele med forælderen - fordi forælderen havde mistet den samme person, om end de havde haft en anden relation til afdøde. Børnene fortalte, at det kunne være en lettelse at dele savnet med den tilbageblevne forælder, og at det mindskede følelsen af at være alene med tabet, når forælderen sagde, at han/hun også savnede den, de havde mistet.

Søskende blev også nævnt som vigtige samtalepartnere. Lige efter forælders død havde nogle søskende sovet sammen, fordi de var *"rigtig kede af det"*. Det kunne dog også være sårbart med søskende som støttepersoner, nogle var eksempelvis lidt ældre og *"ikke så meget hjemme, fordi de er med venner eller til fest og sådan noget"* (12 år).

Flere var mere sammen med deres bedsteforældre efter forælders død end før - men det betød ikke altid, at de talte med bedsteforældrene om, hvordan de havde det. Nogle gange var bedsteforældrene *"også kede af det"*. Ingen af de seks interviewede børn nævnte mostre og onkler som vigtige støttepersoner - selv om de blev spurgt - og forælders nye kæreste kunne godt være *"sød"*, men det hjalp *"ikke nødvendigvis så meget"* at tale med ham eller hende.

I nogle familier var der opstået uenigheder i familien efter forælders dødsfald. Det kunne være konflikter om hjemmets indretning eller forskellige opfattelser af, hvem der kunne tåle at få hvilke informationer i familien. Det kunne være svært for børnene at snakke med familiemedlemmer om disse ting, især når de følte sig alene med deres synspunkter.

Lærerne

Halvdelen af børnene havde positive erfaringer med, at læreren spurgte ind til, hvordan de havde det. *"Det er også meget rart, at hun sådan bekymrer sig sådan lidt for mig, og hun er der jo også næsten hver dag"* (13 år). Samme barn syntes, at det var rart at tale med læreren, fordi hun så vidste, hvordan barnet havde det - og barnet kunne føle sig mere fri til at grine i klassen, fordi *"læreren ved, at det ikke er fordi man ikke er ked af det, altså.. men at man også kan være ked af det udenfor skolen"* (13 år).

Samtaler med lærerne var kommet i stand på forskellig vis. Nogle gange var læreren gået til barnet og havde spurgt, hvordan det gik - andre gange var barnet gået til læreren. Én var gået til sin lærer, som havde sagt *"at han havde løsningen - og så fik jeg den seddel om sorggruppen med hjem, da mor kom og hentede mig"* (10 år). Samme tiårige havde også en hjælpelærer, som barnet *"bev fat i"*, når det savnede sin far. Så snakkede de om, at det kunne være dejligt, hvis faren stadig *"var her"* men, at *"sådan er livet"*. Den tiårige sagde, at det kunne være godt nok at blive mindet om, at *"sådan er livet, selv om det gør ondt"* - for *"ellers ville man jo bare komme til at tro, at livet er luksus, og at ens forældre lever i 1.000 år"*. Når hjælpelæreren ikke havde været der, havde den tiårige: *"bare gået med det selv"*.

Den anden halvdel af børnene havde deres grunde til ikke at ville tale med lærerne. Én vil helst ikke tale om sit tab i skolen, på grund af dårlig kontakt med lærerne: *"Lærerne er bare sure hele tiden og helt vildt irriterende"* (12 år). En anden havde ikke haft lyst til at tale med læreren, fordi han var en mand. *"Jeg har det bedre med at snakke med damer og piger om sådan noget, så da vi skulle have en ny klasselærer, så håbede jeg sådan lidt, at det ville være en dame - og jeg tænkte bare yes! - da jeg fik at vide, at det var en dame"* (13 år). En tredje ville helst være fri for at blive mindet om, at hun havde mistet sin far, når hun var i skole.

Når læreren selv havde taget initiativ til at tale med barnet, havde han eller hun taget barnet ind i klasselokalet i frikvarteret eller efter skoletid for at snakke. Børnene fortalte, at samtalerne med lærerne involverede emner som sorgens faser, lærerens egne erfaringer med at miste - og ting, som barnet gerne ville have delt med forælderen. Børnene følte en særlig tryghed og forståelse i forhold til de lærere, som selv havde mistet en forælder som barn/ung.

De børn, som jævnligt havde talt med læreren - og som var glade for denne kontakt - sagde, at den nærmeste lærer var kommet mere hen til dem, efter sorggruppen startede end før, hvor samtalerne mere var foregået på børnenes eget initiativ.

Jævnaldrende børn

Når lærerne inddrog de andre elever i klassen og fortalte dem om forælders død, blev de mere opmærksomme på den, der havde mistet. Klassekammerater-

ne var især opmærksomme lige efter dødsfaldet, hvor nogle havde skrevet breve og givet gaver. *"De sendte mig en bamse og en kage og tegninger og sådan noget..."* (9 år). Flere, både børn og deres forældre, var blevet så rørt over denne opmærksomhed, at de var begyndt at græde. At inddrage de andre i klassen var også vigtigt for at undgå spørgsmål som: *"Ej skal vi ikke lege ovre hos din far"* - hvis det nu var ham, der var død.

Nogle i klassen havde sagt, at de altid kunne snakke med dem, hvis de ville. Det syntes børnene kunne være svært at tage imod, især når de ikke følte sig så tætte på kammeraterne i klassen. Det var også svært at forklare, hvordan de havde det til nogen, som ikke selv havde prøvet at miste en forælder.

Tiden i skolen umiddelbart efter forælders dødsfald var svær. Nogle ville gerne tale om det skete, mens andre var bange for, at klassekammeraterne ville spørge til det hele tiden, fordi de så skulle forklare og beskrive, hvordan de havde det: *"Jeg ville helst have det, som om der ikke rigtig var sket noget"* (9 år). Deres omgivelser havde spurgt mindre ind til, hvordan de havde det, jo længere tid der var gået, og børnene kunne derfor godt føle sig alene med tanker om forælderen, som de gerne ville mindes. En fortalte, at det nu var en anden, man talte om: *"Ikke fordi hendes far er død, men fordi han er i krig i Afghanistan"* (9 år).

Børnenes gamle venner, både i og udenfor klassen, var også vigtige – især de som havde kendt forælderen. Børnene fortalte, at disse venner på den ene side bedre vidste, *"hvad det handlede om"*, fordi de havde været med i forløbet, og nogle havde deltaget i begravelsen. På den anden side vidste de ikke helt, *"hvordan det var"*, fordi de ikke selv havde prøvet det. Men det var en hjælp, når de spurgte, hvordan det gik, og snakkede med barnet, hvis han/hun var ked af det og fx. spurgte til, hvorfor han/hun ikke havde været i skole.

Uanset hvem de havde talt med, oplevede alle børnene, at det var en lettelse for dem at komme ud med tingene, selv om de stadig var kede af det: *"Det var værre, før jeg talte med nogen"* (13 år).

Det øvrige netværk

Et af børnene fortalte om voksne i familiens netværk, som barnet gerne ville have talt med. Det drejede sig om den afdøde mors veninder. En af morens veninder var *"meget følsom"* og blev ked af det, når de så hinanden på gaden i lokalområdet. Barnet havde derfor ikke rigtig snakket med sin mors veninde. Barnet mente, at der nok skulle gå noget tid: *"Men altså, jeg ville gerne tale med hende.. også fordi hun er meget sød"* (12 år). En anden af morens veninder havde ringet og spurgt til, hvordan det gik. Det var rart, at hun bekymrede sig, syntes barnet, der dog ikke havde set veninden siden moren døde, selv om hun gerne ville. Både for at snakke med hende og for *"bare at være sammen"*.

Her følger en beskrivelse af sorggruppen set i børneperspektiv: Hvordan børnene oplever det at gå i sorggruppen, og hvad de synes, de får ud af at komme der.

Børnenes beskrivelser af sorggruppen

For børnene var sorggruppen et sted, hvor de kunne tale om, hvordan de havde det, hvordan de havde haft det siden sidst, og hvad de havde lavet. Nogle børn kaldte det *"at gå til noget"* på linje med andre aktiviteter såsom fodbold, spejder og gymnastik. De beskrev også sorggruppen som *"rigtig hyggelig, man slapper af og kan få snakket ud med nogle, der har de samme oplevelser"* (12 år). Sorggruppen blev også beskrevet som et sted, hvor *"man kan være, hvis man har mistet en forælder"* (10 år).

Børnene blev bedt om at fortælle, hvordan de ville beskrive gruppen for en kammerat i klassen, der også havde mistet. De beskrev sorggruppen som et sted, hvor man sidder og snakker og får te, kakao, saftvand og boller. Et sted hvor man også kan tage nogle kort frem med billeder eller ord på, og fortælle om de tanker, som ordene og billederne sætter i gang⁵. *"Og hvis man får lyst til at græde, så græder man bare"* (9 år).

Nogle af børnene ville helst være fri for at tale om sorgen i skolen. De ville hellere tale om sorgen i sorggruppen, fordi: *"Det er mere hyggeligt - og der er også andre der ved, hvordan det er"* (9 år).

Et barn lagde vægt på, at sorggruppen var et sted, hvor det blev behandlet ligeværdigt og ikke *"som en baby"*, hvor de sagde: *"nej, hvor er det altså synd for dig"* (13 år). En anden sagde, at det var vigtigt ikke at være indelukket i sorggruppen: *"Fordi det er faktisk det, det handler om, at man ikke er indelukket"* (10 år).

Rekruttering til sorggruppen

Som beskrevet i indledningen, blev børnene rekrutteret via deres lærere. Men hvordan oplevede børnene det? Børnene havde typisk hørt om sorggruppen gennem deres klasselærer, som fortalte dem, at de i sorggruppen kunne tale med andre om at have mistet en forælder. En lærer havde sagt, at sorggruppen var et sted hvor: *"du kan sige det, du tænker til flere, som du kunne have brug for at sige - men ikke har fået sagt endnu"* (9 år).

Ikke alle børn havde lyst til at starte i sorggruppen, da de hørte om den. En var blevet *"lokket"* og *"overtalt"* til at komme hen i sorggruppen. Læreren havde lokket med, at *"man også gik på legeplads"* (8 år). Andre var mere indstillede på at give

5 Projekt OmSorgs samtalekort består af 200 kort (100 med billeder og 100 med ord). Kortene kan bruges som inspiration til samtalen med børn og unge i sorg og er målrettet sorggrupper.

det en chance fra starten, selvom de ikke helt kunne vide, om det var noget for dem. Det var ønsket om at få snakket ud, der fik dem hen i sorggruppen: *"Ellers går jeg bare og holder det indeni mig selv"* (13 år). Nogle var blevet motiveret af, at der også var andre fra skolen, som skulle starte i sorggruppen. Det var især rart for de yngre børn, at en kendt voksen fulgte dem hen i sorggruppen i starten. Så følte de sig mere trygge og behøvede ikke selv at holde øje med tiden, når de skulle gå fra fritidsordningen og hen i sorggruppen: *"Så har jeg ikke så meget at tænke på"* (9 år).

Forventninger til sorggruppen

Børnene forventede, at de ville få hjælp til at udtrykke følelser og dele følelser med andre, som også har mistet. De forventede også, at det at udtrykke følelser kunne hjælpe dem bedre på vej og hjælpe til at komme videre. Det var vigtigt at vise følelser og udtrykke sig selv, fordi de ellers *"ville gå med det indeni sig og aldrig få det sagt"*. Og hvis man ikke fik *"det"* sagt *"så ville der ikke være nogen som vidste, hvis det var et rigtigt stort problem"* (10 år). Når andre vidste, at deres ene forælder var død, så ville de også kende årsagen til, at de af og til var triste og kede af det.

Børnene ville gerne tale med andre, der også havde mistet. Flere kunne ikke snakke med deres klassekammerater om tabet af forælderen, fordi klassekammeraterne ikke havde prøvet det. Så i sorggruppen forventede de at kunne tale med nogen, som også havde mistet - og derfor virkelig kunne forstå dem. Børnene forventede også, at de ville lære nogle på deres egen alder at kende, som de kunne dele oplevelser og snakke med.

Interviewene viste fem overordnede temaer, der karakteriserede sorggruppens betydning for børnene: *"Frirum"*, *"Venskaber"*, *"Normalisering og inspiration"*, *"Afgrensning af sorgen"* og *"Sorggruppen over tid"*.

Frirum

Sorggruppen var et frirum for børnene, hvor de kunne fortælle ting, som de ikke kunne fortælle andre steder, fx. om konflikter i familien på grund af forskellige opfattelser af, hvor meget information børnene kunne tåle at høre. Dette havde for nogle resulteret i, at de ikke havde fået hele sandheden at vide om forælders død, hvilket gjorde dem vrede og kede af det. Det kunne også handle om, hvordan hjemmet skulle indrettes efter forælders død. Sorggruppen blev i disse tilfælde et neutralt rum, hvor barnet kunne dele sine synspunkter i konflikten med andre udenfor familien - og på den måde opleve ikke at stå alene.

Et af de børn, der havde det svært i det hele taget, mente ikke, at noget var blevet nemmere i hverdagen på grund af sorggruppen, men at sorggruppen var et frirum, hvor der var *"rart at være og hyggeligt at få snakket ud, og hvor de voksne ikke er*

sure". For når de voksne var sure, som for eksempel i skolen, "så bliver man også selv sur" (12 år).

Venskaber

I sorggruppen begyndte børnene at tænke på hinanden mellem møderne, efterhånden som de lærte hinanden at kende: "Altså jeg har tænkt mere på, hvordan hende fra den anden klasse har det sån... Ja altså sån, at jeg ikke er den eneste – i starten tænkte jeg, at der ikke var andre, der havde prøvet det, at det kun var en selv – og lige nu tænker man også på, at der også er andre, der har prøvet det" (13 år). Det fik dem til at føle sig mindre alene - også selv om de ikke så hinanden mellem møderne. De tænkte på dem, de identificerede sig mest med og på dem, de var bekymrede for, når de tænkte på, hvad de havde fortalt i sorggruppen. De tænkte primært på, hvad de andre mon lavede, og hvordan de mon havde det.

At gå i sorggruppe sammen førte ikke nødvendigvis til venskaber i skolen. Nogle opdagede på grund af sorggruppen, at andre elever på skolen også havde mistet en forælder. To der gik i parallelklasse, opdagede eksempelvis hinanden, men selv om lærerne og forældrene håbede, at de skulle begynde at se hinanden udenfor sorggruppen, så skete det ikke. Men på linje med flere af de andre børn, beskrev de to, at det var rart at vide, at den anden "bare var der". De behøvede ikke mere kontakt end det. At have mistet en forælder var ikke i sig selv tilstrækkelig grobund for et venskab. Der var andre faktorer på spil, før man opdagede "sådan rigtigt at være i nærheden af hinanden" (13 år), som et af børnene definerede venskab.

De mindste i sorggruppen oplevede, at de godt kunne være venner med nogen, der var ældre end dem selv. "Altså vi tænker sådan meget ens. Jeg plejer altid at sige til mig selv, at det er lige meget med alderen, bare man kan finde ud af det" (10 år). De større børn syntes, de små var "søde" - men i sorggruppen med kun få større børn, ville de større børn gerne have flere deltagere på deres egen alder.

Børnene oplevede sorggruppen som et socialt sted, "hvor man møder nye mennesker og lærer dem bedre at kende". En mente, at øvelsen i at møde nye børn i sorggruppen - og at tale med dem - gjorde det nemmere at få venner nu end tidligere: "Hver gang jeg prøvede at få nogle nye venner i skolen, da jeg ikke var i sorggruppen, der tog det flere dage, men... nu da jeg går i sorggruppe, så tager det kun max en halv time" (10 år). Før sorggruppen vidste barnet ikke helt, hvordan det skulle få venner men det at høre de andre børns historier "om alt muligt" og snakke med dem viste, at man "bliver ligesom hurtigt venner, når man både snakker og leger lidt sammen – altså når man også spørger, hvad hinanden kan lide og sådan noget" (10 år).

Normalisering og inspiration

Børnene syntes, det var godt at høre, om de andre havde *"reageret på samme måde og hvordan de tackler det, og hvordan de har det"* (12 år). De nævnte ikke specifikke ting, som de ville gøre på samme måde som de andre, men de ville gerne høre andre vinkler på det at miste. En sagde: *"Det er også godt at bære det fra andre vinkler - fra nogle der har mistet, som måske har oplevet det på andre måder"* (12 år). Børnene syntes også, det var rart at dele de tanker, de gjorde sig, når de var mest alene, med de andre i sorggruppen.

Sorggruppen satte nye tanker i gang hos børnene. De såkaldte samtalekort satte nye tanker i gang via ord og billeder, fordi de lagde op til en snak om forskellige emner, som børnene nok havde tænkt over tidligere, men ikke havde haft rum og mulighed for at fordybe sig i. Et af spørgsmålene på samtalekortene var *"Hvorfor?"*. En havde lige mistet faren ved dødsfald tænkt: *"Kan det være rigtigt, at han er død?"*. Nu havde sorggruppen fået barnet til at tænke: *"Hvorfor?"*. Dette *"hvorfor"* handlede om farens dødsårsag, som barnet ikke rigtig kunne huske. Faren var død pludseligt ved en ulykke, og barnet havde aldrig helt forstået, hvad faren præcist var død af. Samtalekortet *"Hvorfor"* gjorde, at børnene i fællesskab tænkte over *"hvorfor"*, uanset om forælderen var død pludseligt eller efter længere tids sygdom. For børnene kunne *"hvorfor"* både være eksistentielt (hvad meningen var) og konkret (hvad han/hun døde af).

Samtaler om den døde forælder nuancerede også billedet af afdøde. At faren fx ikke havde været særlig tilstedeværende på grund af sygdom eller arbejde: *"Det er bare fordi, jeg er sådan lidt trist og sur over, at han, at vi ikke rigtig nåede at få lavet så meget sammen. Derhjemme sad han jo for det meste og var på computeren og en gang imellem så vi en film, eller vi lavede en omgang gemmeleg"* (9 år).

Afgrænsning af sorgen

Selv om kammerater og forældre kunne finde på at spørge, hvad der skete i sorggruppen, var det ikke ensbetydende med, at børnene fortalte om det. Flere havde behov for at holde samtalerne om den mistede i sorggruppen, for at sorgen ikke skulle fylde det hele. Sorggruppen blev på den måde et sted, hvor børnene kunne indkapsle sorgen, så den ikke flød ud i hjemmet og i skolen.

Sorggruppen over tid

Nogle mente, at sorggruppen var mest dynamisk i starten for *"der var det hele nyt"*, og at det kunne være svært at blive ved med at tale om *"det"*, *"for nu har man talt om det"*. Men det at være sammen, lave noget mad og spise frugt var rart i sig selv. En var blevet bedre til at tale i længere tid ad gangen om sin mor, efter at være begyndt i sorggruppen: *"For selvom jeg kun græd meget i en uge efter hun døde, så græd jeg jo stadig, når man talte om det"* (10 år). Flere beskrev, at de havde det bedre, lige

når de tog hjem fra sorggruppen, end før de tog derhen. De følte sig lettere, især efter de var begyndt at lære hinanden bedre at kende i gruppen, fordi *”så er man mere åbne overfor hinanden”*.

Sammenfatning

Alle børn havde talt med nogen om deres forælders død. De havde talt med den efterlevende forælder, med læreren og/eller med jævnaldrende kammerater. Men de oplevede begrænsninger i disse samtaler, såsom manglende hensyntagen, fravær og dårlig kontakt med eksempelvis læreren. Der kunne også være tale om ønsket om at være i fred i skolen eller det modsatte, dvs. ønsket om at være mere i kontakt med lærerne og jævnaldrende kammerater. Nogle af børnene ville gerne tale med og se personer i forældrerens venskabskreds, som de ikke havde talt med eller set endnu.

Flere børn oplevede, at sorggruppen var det første sted, hvor de rigtig havde talt med nogen om, hvordan de havde det. Det skyldtes, at sorggruppen var et neutralt sted, og at mødet med de andre i sorggruppen gjorde det muligt for dem at dele tanker og følelser, som de troede, at de var alene med - og som de troede, at andre ikke kunne forstå. Børnene beskrev sorggruppen som et trygt, frit og socialt rum, hvor de kunne få det ud, som de gik med indeni - og hvor de kunne få erfaringer med at knytte kontakter til andre fra deres hverdag i skolen, som også havde mistet. De beskrev sorggruppen som et unikt fællesskab, der afgrænsede sorgen og rakte udover de konkrete sorggruppemøder til tanker om hinanden mellem disse møder. I sorggruppen kunne der også opstå nye tanker om den, de havde mistet og om selve dødsfaldet.

I de næste kapitler vil jeg uddybe, hvordan sorggruppen forløste og normaliserede børnenes særlige situation. Og hvordan sorggruppen var en mulighed for at vise sårbarhed i et trygt rum, som også gav dem modet til at vise sårbarhed udenfor sorggruppen. Dette medførte i nogle tilfælde større nærvær og fællesskab i barnets skole og hjem.

Kapitel 2

Sorggruppen i forældreperspektiv

Dette kapitel beskriver forældrenes trivsel og støttepersoner, hvordan forældrene støtter deres børn samt deres vurderinger af sorggruppens betydning for børnene og for relationen til børnene.

Forældrenes trivsel

Fælles for de interviewede forældre var, at de alle havde oplevet at være udkørte, trætte og mangle energi i forbindelse med partnerens sygdom eller død. Flere forældre havde også været i tvivl, om de støttede deres barn godt nok, og om de var i tilstrækkelig god kontakt med, hvordan deres barn virkelig havde det. Nogle forældre havde ved siden af deres egen og barnets sorg kæmpet med dårligt helbred og dårlig økonomi på grund af sygemeldinger eller førtidspension. Når der også havde været krise i de familiære netværk på grund af andre dødsfald eller sygdom, var det ekstra svært for forælderen, fordi han/hun havde været endnu mere alene om at drage psykisk og praktisk omsorg for sig selv og barnet/børnene.

Følelsen af belastning ændrede sig over tid efter partnerens død. Det første år var ligesom at *"være i en boble"*, mens de næste par år var præget af en bevidst målrettet indsats for at få hverdagen til at fungere. *"Det er først nu flere år efter, at jeg begynder at vende tilbage til mig selv igen"*. At vende tilbage til sig selv blev beskrevet som en kropslig oplevelse, hvor forælderen fik mere fysisk overskud til eksempelvis at dyrke motion og på den måde få mere mentalt overskud.

Reaktionen på dødsfaldet afhang af, om partneren var død pludseligt eller efter flere års sygdom. Reaktionen svingede mellem chok og forvirring over den pludselige død og mellem lettelse og dyb sorg efter længere tids sygdom. Forældrene følte sorg på egne vegne, på deres barns vegne og på den afdøde forælders vegne. *"En gang imellem kan jeg godt blive trist over, at hun ikke er her til at opleve Milles opvækst. Det var også det, hun var mest ked af selv, at hun ikke kunne se Mille vokse op og komme videre i livet, ikke"*. En anden sagde: *"Det er sin sag at se sit barn sidde der, og snakke til en gravsten - der løber følelserne som regel af med mig"*.

Det var svært selv at være i sorg, at føle sig alene og samtidig se sine børn være kede af det. En sagde: *"Det har jo været utroligt, utroligt, utroligt hårdt, fordi jeg også føler, jeg har stået meget alene med det ikke". En ting er selv at miste sin mand/ kone, noget andet er at se, hvor ondt det gør på de fælles børn: Åh at se hvor ondt det gjorde på dem, pub det var saftsuseme hårdt, det var det"*. Nogle gange havde personen: *"været ved at rive hårene ud af hovedet på mig selv og tænkt, hvad skal jeg gøre her ikke"*. Eller: *"Jeg har siddet for mig selv og grædt, fordi nu synes man bare det er for håbløst. Og det er måske alligevel der man*

samler nogle kræfter også til at kæmpe videre. Tror jeg". En anden forælder havde et par gange skreget alt, hvad han kunne, når han var alene hjemme og undret sig over, at væggene ikke rungede endnu, selv om det var flere år siden. "Det var sådan et primalskrig".

Når forældrene følte sig pressede i hverdagen på grund af sorg og praktiske ting, kunne de blive vrede og skælde børnene ud. *"Ikke fordi man er sur på barnet, men der er et eller andet, man har sådan en vrede over et eller andet ikke, som pludselig går ud over barnet".*

Flere beskrev en følelse af nødvendighed og vilje i forhold til at holde hovedet oven vande. *"Man kan jo ikke så godt melde sig ude af drift, når man har et barn at tage vare på".*

Forældrenes støttepersoner

Forældrene havde fået støtte fra familie og venner. Det var vigtigt: *"at have et rum, hvor jeg kan tillade mig at være ked af det og læsse af og sige: Jamen det er noget lort i øjeblikket, jeg trænger til lige at få hældt vandet ud af ørerne, og så tager vi boksehandskerne på igen".* Muligheden for at synke ned i følelsen af magtesløshed var vigtig som supplement til den tid, forælderen havde sammen med børnene, hvor de følte, at de skulle være stærke. En forælder beskrev det som et frirum, der havde gjort, at hun ikke var blevet: *"fuldstændigt (fniser) skingrende vanvittig på en eller anden mærkelig måde".*

Praktisk havde det været en hjælp, når andre familiemedlemmer havde taget børnene og kørt en tur eller lavet noget sammen med dem, så forælderen kunne få noget tid alene og fordøje alle de ting, der var sket. Et par af forældrene havde svært ved at skaffe sig denne tid alene, fordi barnet ikke ville være adskilt fra forælderen i fritiden – af bekymring for, at der kunne ske noget med vedkommende. Det gjorde, at forældrene følte sig ekstra pressede – også af bekymring for deres barn, som måske isolerede sig mere, end de mente godt var. *"Jeg ville ønske, at hun var mere travlt med sine veninder end med mig".* Forældrenes tid alene blev også indskrænket, når det støttende netværk selv blev ramt af problemer, og derfor ikke havde så meget overskud.

Det krævede vilje og indsats at vedligeholde netværket. *"Jeg tror ikke, man skal lukke sig inde, det er nok det sidste man skal ikke". Men ofte er det det, man har mest lyst til".* For at vedligeholde netværket inviterede de nogen hjem, ringede tilbage, snakkede med naboerne og de andre forældre i barnets klasse samt holdt kontakten til afdødes familie.

Nogle forældre havde behov for at tale med nogen uden for netværket om, hvordan de havde det. Det kunne være med en anden, der selv havde mistet sin part-

ner eller med en professionel. En forælder havde eksempelvis fået en ny veninde via et arrangement for efterladte i Kræftens Bekæmpelse, som hun havde haft stor glæde af at tale med. Nogle havde først fået overskud til at opsøge en psykolog et godt stykke tid efter partnerens død, og havde opdaget, at de ikke kunne få tilskud fra sygesikringen, fordi der var gået for lang tid efter dødsfaldet. Det betød, at de ikke havde fået den hjælp, de havde brug for.

Forældrenes støtte til barnet

På grund af ovenstående belastninger manglede forældrene i perioder overskud til at være der for deres børn, og det var meget frustrerende for dem. En forælder sagde: *"Jeg har ikke overskud til noget andet end at kravle mig igennem dagen"*. Forældrene tacklede børnenes bekymringer for, at der skulle ske dem noget ved at sige/svare: *"Det sker ikke"* eller: *"Jamen jeg kan jo ikke love dig noget, jeg kan ikke stille dig nogen garanti, men jeg skal gøre, hvad jeg kan for at være her for jer"*. I et tilfælde, hvor den efterlevende forælder selv led af sygdom, om end ikke livstruende, var det ekstra svært at holde modet oppe hos børnene – og hos sig selv.

Flere forældre oplevede, at deres børn havde reageret indadvendt på dødsfaldet, og syntes det var svært at nå ind til barnet og virkelig opleve at være i kontakt med det. *"Når vi snakker om noget, så skal jeg tit trække det ud af ham. Han siger tit: 'Jeg ved det ikke'"*. Forældrene følte sig sat på hårdt arbejde, fordi de selv skulle føre dialogen, være opfindsomme og *"sno sig ind"* ved at finde de helt rigtige spørgsmål. *"Det er som regel ikke fordi, han ikke vil fortælle mig det. Jeg skal bare luske det ud af ham på den rigtige måde"*.

Forældrene ønskede, at barnet skulle komme ud med nogle af de ting, det gik og tænkte på, så det ikke skulle være tynget af det. Udfordringen var også at finde den rette timing for samtalerne: Forælderen forsøgte at finde tidspunkter, hvor de selv havde tid og hvor barnet samtidig også havde lyst til at tale. Når det var lykkedes at nå ind til barnet, havde det krævet megen tålmodighed, men også opmærksomhed på selv små bemærkninger i forskellige situationer, der eksempelvis gav anledning til en længere snak om den døde forælder. Når forældrene selv manglende overskud var der længere mellem disse samtaler.

Nogle forældre var i tvivl om, hvilke tanker barnet gjorde sig og om, hvornår børnene ville reagere følelsesmæssigt på dødsfaldet - og hvad de kunne forvente. *"Jeg ved ikke rigtig, om der kommer nogen reaktion, som ikke har vist sig endnu - om den kommer senere - eller om han går og holder på tingene, jeg ved det ikke"*. Forældrene kunne undre sig over, at børnene ikke havde reageret mere, eksempelvis ved at stille spørgsmål til dødsårsager, som de kun havde fået delvis forklaring på. Forældrene forholdt sig i disse tilfælde afventende med en blanding af forventning og frygt for, at børnene skulle stille spørgsmål til dødsfaldet. På den ene side vidste de godt, at der i forbindelse med dødsfaldet var ubesvarede spørgsmål - og på den anden side var

de ikke klar over, hvordan de skulle formulere svarene. En forælder spurgte sig selv: *"Hvornår er det det rigtige tidspunkt at fortælle sandheden, og hvornår skal man pynke lidt på det?"*.

For nogle var den belastende livssituation startet år før partnerens dødsfald, på grund af et længerevarende sygdomsforløb. En havde følt sig mere som apotek, plejepersonale og sygeplejerske end som kæreste, hustru og forælder. Det havde haft konsekvenser for forælderenes støtte til barnet. Forælderen kunne i perioder føle, at partneren havde mere brug for dem end barnet havde, og barnet havde indordnet sig i de perioder. En siger: *"Jeg vil ikke sige, at jeg har svigtet børnene, men jeg har helt klart måske fokuseret for meget på min partner, der var syg, frem for at få den almindelige hverdag til at fungere, fordi det var for svært"*.

Forældrene om sorggruppens betydning for deres børn og relation til dem

Forældrene mente, at sorggruppen havde flere betydninger for deres børn. Der viste sig seks gennemgående temaer i interviewmaterialet: "Bevidsthed om egne behov", "Ro", "Mod", "Sorggruppen som alternativt fællesskab" og "Glæde" samt "Sorggruppen som supplement til forælderenes støtte". Samtidig vidste de ikke helt, hvilke forandringer hos børnene, der skyldtes andre faktorer end sorggruppen såsom naturlig aldersmæssig udvikling og at tiden kunne have skabt følelsesmæssig afstand til dødsfaldet.

Bevidsthed om egne behov

Nogle forældre havde observeret, at deres børn var blevet bedre til at definere deres egne behov og til at stå ved dem. Det kunne eksempelvis være i en situation, hvor barnet havde brug for forælderenes hjælp, og hvor forælderen havde været afventende og ønsket at se tiden an. Forælderen havde oplevet, at barnet modsat tidligere var blevet mere og mere insisterende og havde sat flere og flere ord på: *"Jeg har det sådan og sådan, og jeg har brug for sådan og sådan"*. Forælderen formodede, at barnet havde fået støtte i sorggruppen til at formulere og stå ved sine behov. Et barn var begyndt at *"fiske efter en ordentlig forklaring på"* forælderenes død, og den efterlevende forælder mente, at barnets behov for at vide mere skyldtes, at de havde talt om årsager til dødsfaldene i sorggruppen.

En anden forælder havde observeret, at barnet var blevet mere opmærksomt på behov, som det ikke havde fået opfyldt af den afdøde forælder. Barnet var blevet mere bevidst om sit udækkede behov for nærvær efter at være startet i sorggruppen, og havde delt disse tanker med forælderen derhjemme.

En forælder mente, at sorggruppen gav barnet mulighed for at komme mere i kontakt med sine sårbare sider, hvor barnet ellers kunne have *"meget en facade - men*

altså når man kender ham godt og kender bagvejene, så er han jo i virkeligheden et meget meget følsomt menneske ikke”. Sorggruppen gav således barnet mere plads til de sårbare sider og til at udtrykke de behov, der udsprang heraf.

Ro

Forældrene oplevede også, at sorggruppen gav børnene mere ro, fordi de følte sig mindre anderledes over det at have mistet en forælder, når de mødte andre med en lignende erfaring. En forælder sagde: *”Som om han tænker: Nå, men så er jeg ikke forkert, fordi jeg ikke har nogen far”*. En andens barn var kommet mere overens med sit tab. Barnet havde sagt derhjemme: *”Endelig er der nogen, der forstår mig”*. Forældrene mente, at omverdenen ikke altid forstod barnets behov for at tale om afdøde flere år efter dødsfaldet. De mærkede en lettelse hos barnet over, at det kunne tale om den afdøde forælder i sorggruppen.

Roen kunne opstå, når barnet kom hjem fra sorggruppen og for eksempel fortalte forælderen, at de havde talt om nogle ting i sorggruppen, som havde gjort barnet rigtig ked af det - og som havde fået barnet til at græde. Barnet blev roligt, når forælderen understøttede barnet i, at hun/han godt kunne forstå, at barnet var ked af det, fordi *”du har jo trods alt mistet din mor, så det er okay at græde”*. Forælderen bekræftede, at det *”er okay også at vise over for andre - og at dem i sorggruppen ved, hvad det er for nogle ting, der sker inde i dig, så det er helt okay”*.

Den ro, forældrene observerede hos børnene, kunne eksempelvis vise sig ved, at barnet fik mere overskud i hjemmet til at tage mere ansvar og gøre flere ting på egen hånd uden at blive bedt om det. Nogle havde også observeret, at barnet havde fået færre vredesudbrud.

Mod og sorggruppen som alternativt fællesskab

Den sociale erfaring med at møde andre børn i sorggruppen, gav børnene mere mod til at afprøve andre nye sociale sammenhænge. En forælder havde flere gange opfordret sit barn til at gå i lektiecafé, men det var først efter, at barnet var startet i sorggruppen, at *”botten lige pludseligt vendte”*. Som om barnet havde tænkt, at *”når jeg kan gå i sorggruppe, kan jeg vel også gå i lektiecafé”*. Lektiecaféen var en ukendt gruppesammenhæng, ligesom sorggruppen var i starten.

Modet blev især styrket hos de børn, der havde sociale udfordringer i skolen. For dem var sorggruppen en mulighed for at blive inkluderet i et fællesskab, hvor de i hverdagen kunne føle sig ekskluderet: *”Det har nok været det der sammenhold der - med nogle andre i samme alder og fællesspisning og sådan noget, det har ligesom været et frirum. Det kan godt være, at der ikke er kommet noget venskab ud af det, men de føler en eller anden form for samhørighed”*.

For børn med indlæringsmæssige udfordringer blev sorggruppen et helle og et frirum, hvor der ikke var forventninger til børnene, og hvor de kunne *"slappe af og smide paraderne"*. For de børn, der for tiden var vrede på de voksne og nærede mistillid til dem, var de voksne i sorggruppen eksempler på, at voksne godt kunne være ok, til at regne med og stole på.

En forælder fortalte, at barnet følte en vis stolthed ved at være knyttet til sorggruppen. Barnet havde fået at vide ved den indledende samtale, at det ville være en hjælp for de andre i gruppen, fordi det var så dygtigt til at fortælle. *"Da sorggruppelederen sagde det, kunne jeg se, at Anders voksede lidt"*. Beskeden var rar at få, fordi barnet oplevede at blive skældt ud i andre sammenhænge. Sorggruppen fik også barnet til at føle sig betydningsfuldt, fordi det var barnets eget forum. *"Det er hans sted, og lillesøster må ikke komme med – det tror jeg, at han har det meget godt med (smiler)"*.

Nogle forældre mente, at børnenes øvelse i at fortælle de andre i gruppen, hvordan de havde det, havde resulteret i, at de var blevet mere åbne, murede sig mindre inde derhjemme og var begyndt at tale mere om, hvordan de havde det - og hvad de havde lavet. Som om det, at de ikke var alene med deres erfaringer, gav dem modet og ordene til at fortælle mere om sig selv. *"Han er blevet mere ligefrem – nogle gange fortæller han selv, hvordan han har det, uden at jeg behøver at spørge ham – og han kan også finde på at spørge mig, hvad jeg har lavet"*. En forælder havde registreret, at barnet havde brugt nye ord, når hun beskrev, hvordan hun havde det – og at hendes sprog lød mere modent.

Glæde

Forældrene mærkede glæde hos børnene, både når de skulle hen i sorggruppen, og når de havde været der. Ikke fordi børnene fortalte så meget om, hvad der foregik i sorggruppen, men fordi de kunne sige: *"I dag har det været en smaddergo' dag, fordi vi så på billeder i sorggruppen"*. En anden forælder sagde: *"Hun er bare glad, når hun fortæller om sorggruppen"*.

Et barn havde været ekstra glad for det individuelle interview i forbindelse med denne undersøgelse, fordi barnet havde behov for individuel opmærksomhed. *"Og det tror jeg også har lidt at gøre med hans problemer med at koncentrere sig. Jeg tror bedre, han kan arbejde med det, at der sidder en person over for ham og snakker med ham ikke"*.

Sorggruppen som supplement til forældrenes støtte

Forældrene havde lagt mærke til, at sorggruppen var et særligt sted for børnene. Et sted de opfattede som deres eget og ikke delte detaljer ud om. Forældrene så sorggruppen som et vigtigt supplement til deres egen støtte, fordi barnet her kunne få sagt ting, de ikke fik sagt derhjemme: *"Jeg tror måske, at hun kan sige nogle*

andre ting der, som hun ikke kan sige derhjemme, fordi hun måske er bange for at gøre os andre kede af det. Jeg føler, at hun har et mere åbent forum derovre. Og kan sige nogle ting som, i gåseøjne, ikke rager mig". Det var også godt, at barnet kunne få input fra andre "som hun sikkert snakker anderledes med end med mig".

Det gav forældrene tryghed, at deres børn kom et sted hen, hvor der var nogen, der var særligt uddannede i at tale med børn i sorg: *"Jeg er jo heller ikke uddannet til at håndtere sorg, andet end hvad jeg ligesom kan mærke på min egen krop, og hvad jeg kender til mine børn ikke", så jeg synes jo, det er enormt rart, at der er nogle, som også ved, hvad det er de taler om, og som lige kan gå ind".* En forælder, der beskrev sit barn som indadvendt, mente at sorggruppelederne måske var bedre til at spørge på den rigtige måde og at få svar. Andre var optagede af, at barnet måske kunne have glæde af at tale med en af samme køn som barnet selv, hvis det nu var forælderen af samme køn, barnet havde mistet.

Flere forældre havde insisteret på, at deres børn skulle gå i sorggruppen et par gange før de eventuelt fravalgte den. Denne fastholdelse var vigtig for flere børn, som selv havde valgt at fortsætte i sorggruppen. *"Jeg har sagt til hende, nå men jeg synes lige du skal give det en chance ikke, prøv nu lige at tage derop og se hvordan og hvorledes. Og så kommer hun jo hjem og har haft en forrygende dag og tænker, nå ja okay".*

Forældrenes behov

Forældrene respekterede sorggruppen som børnenes eget rum. Samtidig ville de gerne vide mere om, hvad der skete i gruppen for at kunne integrere denne viden i hverdagen og i deres støtte til børnene. Forældrene var nysgerrige efter at vide, hvad deres børn sagde, når de åbnede op for det indeni, især når de selv havde svært ved at få adgang til denne viden.

Forældrene ønskede en mere direkte kommunikation og sparring med sorggruppelederne i form af mere information om sorggruppens aktiviteter og sparring i forhold til børnene. Det kunne være: *"Hvis der nu var nogen ting, jeg var i tvivl om eller havde brug for at vende".* Nogle forældre ville gerne udveksle erfaringer med de andre børns forældre. De foreslog, at man kunne introducere en slags forældre-møde for sorggruppens forældre, hvor de kunne blive opdaterede og få at vide, hvad der skete. Forældrene ville gerne vide det, når der skete ting i sorggruppen, som gjorde, at de skulle være ekstra opmærksomme i hjemmet. Andre var optagede af, om der skete en bedring med deres barn i sorggruppen.

Sorggruppen i skolen

Flere forældre sagde, at deres barn ikke ville være kommet i en sorggruppe, hvis den ikke havde været i skoleregii. Dels af økonomiske grunde, dels på grund af lange ventelister til sorggrupper, som lå langt væk fra bopælen, og som derfor

kunne være svære at komme til transport- og tidsmæssigt med fuldtidsarbejde og søskende, der også skulle tages vare på. *”Nu skal han bare lige tusse ned i et andet lokale, ikke, - det er der ikke noget større besvær ved - og de voksne på skolen sørger for, at han går derover til tiden”.*

Nogle vurderede det som særlig vigtigt, at sorggruppen foregik i barnets kendte omgivelser, fordi det var meget tryghedssøgende. Andre mente, det kunne være en fordel, at sorggruppen foregik på naboskolen, så barnet, der i forvejen følte sig anderledes eller ønskede at have sorggruppen for sig selv, ikke risikerede at møde kammerater, som ville se, at det gik i en *”speciel gruppe for den type”.*

Nogle forældre med dårlig økonomi havde oplevet, at *”kommunen smækkede kassen i”*, da de havde ansøgt om økonomisk tilskud til eksempelvis egen psykologhjælp eller støtte til aktiviteter for deres børn. En forælder havde tidligere haft sine børn i en privat sorggruppe, som han havde ansøgt kommunen om bidrag til, at de kunne fortsætte i. Familierådgiveren *”oppe på kommunen”* havde sagt, at de ikke kunne give støtte til det *”fordi det kostede penge og finanskrise og ih og åh”*. Det var derfor en hjælp, at sorggruppen i skolen var gratis.

Sammenfatning

Forældrene oplevede sorggruppen som et vigtigt supplement til den støtte, de selv gav deres børn. Det var svært at være i sorg på egne, barnets og afdødes vegne og samtidig tage vare på barnets behov for omsorg. Det kunne derfor være en udfordring at finde tid og mentalt overskud til at tale med barnet - og gøre det, når det også passede barnet. Forældrene kunne være i tvivl om, hvordan deres barn virkelig havde det - og om de støttede barnet bedst muligt. Det gav derfor forældrene tryghed, at deres børn kunne tale med andre voksne og børn i sorggruppen, fordi de her angiveligt kunne få sagt ting, som de ikke nødvendigvis fortalte om derhjemme. Forældrene så sorggruppen som et frirum for børnene.

Forældrene havde observeret, at deres børn efter at være startet i sorggruppen, var blevet mere bevidste om deres egne behov, mere rolige og mere modige i sociale sammenhænge. Forældrene oplevede, at deres børn var glade for sorggruppen, og at de følte sig betydningsfulde ved at blive inkluderet i sorggruppen, hvor de blev mødt uden forventninger og krav og med forståelse for deres tab.

Forældrene ville gerne vide mere om sorggruppens indhold og være i tættere dialog med sorggruppelederne, primært fordi de gerne ville styrke deres egen omsorg for barnet. Af økonomiske og praktiske årsager, mente flere forældre ikke, at deres barn ville være kommet i sorggruppe, hvis den ikke foregik i skolen.

Kapitel 3

Sorggruppen i lærerperspektiv

De interviewede lærere var de lærere, som havde været tættest på børnene det sidste år. Det betød, at de dagligt havde tilbragt en eller flere timer sammen med børnene før og efter, at de var begyndt i sorggruppen. Lærerne fortalte om deres faglige og personlige erfaringer med sorg og sorgarbejde, om deres udfordringer og behov som lærere samt om forandringer, de havde lagt mærke til hos børnene, som hang sammen med sorggruppen. Endelig fortalte lærerne om, hvad det betød, at sorggruppen foregik i skolen.

Lærernes erfaringer med børn i sorg

De fleste lærere forsøgte at tale med børnene i dagligdagen, når de så, at børnene var kede af det. Lærerne havde tre modeller for, hvordan de fandt tid til at snakke med børnene. Enten blev de efter skoletid, brugte deres frikvarter eller fik de andre børn i klassen til at lave noget, mens de gik ud med barnet. I dagligdagen var det dog ikke altid let med disse modeller: *"Det er nogle gange et kors og være lærer, fordi man jo kun har i gennemsnittet to minutter per barn, hvis man regner det ud i undervisning, så det er jo ikke altid, at man lige når at få plads til, at barnet lige kan fortælle, fordi jeg har en dagsorden, som handler om noget helt andet"*. Når læreren alligevel valgte at prioritere den enkelte elev, var der en pris at betale: *"For så er det på bekostning af de tyve andre, som så sidder og venter eller ikke rigtig får lavet, det de skal"*. Nogle lærere var bekymrede for, hvad samtalen om sorg kunne føre til og var derfor forsigtige: *"Jeg vil jo ikke sådan begynde at rode mig ud i noget, hvad døde han af og sådan noget, hvis hun nu bliver ked af det"*.

Da lærerne ikke havde uddannelse i at tale med børn i sorg/krise fra lærerseminariet, brugte de deres personlige erfaringer og deres praksiserfaringer som lærere, når de talte med børnene. Tre af de seks interviewede lærere havde selv oplevet at miste en forælder som barn/ung. Nogle brugte disse erfaringer til at spore sig ind på børnenes behov og til at sætte sig ind i, hvordan børnene havde det. En mandlig lærer, som selv havde mistet sin far som syvårig, sagde: *"Jeg har i hvert fald ikke svært ved at sætte mig ind i, hvad der foregår indeni i en dreng på en 8-9 år, som mister sin far"*. Egne erfaringer med at miste som barn, kunne også bruges til at skabe kontakt til børnene, fordi de hermed kunne signalere: *"Det her kan jeg godt snakke med dig om"* og *"vi har et eller andet sammen"*. Selv om læreren selv havde mistet som barn/ung, kunne hun godt være i tvivl om, hvordan hun skulle henvende sig til børnene og snakke med dem: *"Selv om jeg ved, hvordan det er at miste en forælder, så synes jeg, det er svært alligevel"*. De lærere, som ikke selv havde mistet, trak på andre af deres livserfaringer med at være i sorg, erfaringer fra venner, der havde mistet

som barn/ung eller tidligere erfaringer fra deres tid som lærere, hvor børn havde lidt tab.

Tidligere lærererfaringer gav lærerne en forståelse af, hvordan det var bedst at handle i bestemte situationer. En lærer havde eksempelvis tidligere haft en elev, der først havde reageret på forælderen dødsfald tre år efter. Den sene reaktion havde været meget kraftig. Læreren havde lært, at det dels var vigtigt at være i god kontakt med barnet, når forælderen døde, dels at man skulle gøre alt for, at barnet fik mulighed for at reagere på dødsfald fra starten. Det lå alle lærerne på sinde, at samtalerne om den syge eller afdøde forælder, skulle foregå på børnenes præmisser.

Nogle lærere forsøgte at tage hensyn til børnene i hverdagen ved at tænke over, hvad de sagde, når de omtalte de voksne i hjemmet. De kunne eksempelvis sige, at en seddel skulle afleveres "enten" til mor "eller" far og ikke til far og mor, da barnet så kunne føle sig udenfor. Andre sagde til børnene, at de kunne bede om at blive fritaget fra opgaver, der handlede om dødsfald og tab, hvis de oplevede, at det blev for meget.

Udfordringer

Lærerne mente ikke, at de havde fået nok undervisning på læreruddannelsen i børns sorg/krise reaktioner og behov i forbindelse med sygdom og dødsfald. Læreruddannelsen svarede ikke til den virkelighed, de mødte i skolen. En af udfordringerne med at møde børn i sorg i skolen, var lærernes egen følelsesmæssige involvering: *"Man bliver jo helt vildt involveret følelsesmæssigt, fordi det er jo voldsomt, når børn mister deres forældre, ikke"*. Lærerne blev kedede af det på børnenes vegne og kunne blive i tvivl, om de skulle have blandet sig mere, gjort noget andet eller noget mere. Lærernes tanker var, at det var vigtigt at være forberedt, så man kunne gå ind og være professionel: *"Jeg tror ikke, at børnene har nogen glæde af, at vi sidder og græder med dem, eller at vi bliver alt for distancerede"*.

Lærernes oplevelser var, at det var *"sindsygt hårdt"* de første to-tre år som lærer, fordi undervisningen på læreruddannelsen primært bestod af undervisning som kerneydelse: *"Alt det med forældresamarbejdet og alle mulige andre ting omkring børnene, altså hele klasselærerfunktionen fx., det må man i dag lære gennem erfaringen"*. Det stillede særlige krav til læreren at stå med en familie, der var ramt af sygdom og/eller død. Nogle familier ville helst holde deres situation for sig selv, mens andre gerne involverede læreren. Lærerne havde erfaret, at familierne ikke nødvendigvis vidste, hvad de kunne bruge lærerne til, ligesom lærerne kunne blive i tvivl om deres rolle, og om hvor meget de skulle involvere sig.

En lærer havde engang oplevet at få mere at vide om forælderen fremskredne sygdom end barnet, og det var en svær situation at være i: *"Det var faktisk rigtig*

svært at gå med en viden, som barnet ikke selv havde. Det var ubehageligt, det syntes jeg faktisk". I samtaler med kollegaer overvejede læreren, hvor grænsen skulle gå mellem respekten for forældrenes ønske om ikke at informere barnet og barnets tarv og mulighed for at få sagt ordentlig farvel til forælderen, der skulle dø.

Når lærerne ikke fik besked om alvorligheden af forælderen sygdom, kunne de ikke støtte barnet. Hvis forælderen ikke kontaktede læreren selv, kunne læreren blive i tvivl om, hvornår hun selv skulle blande sig, især hvis barnet var indadvendt og svært at aflæse.

Når lærerne overtog en ny klasse, fik de ikke nødvendigvis at vide, at en elev havde mistet en forælder. Denne viden kunne opstå tilfældigt i forbindelse med en skoleopgave eller lignende, hvor barnet selv fortalte læreren, at forælderen var død: *"Hun sagde, at hendes far var død, og at han var oppe i himlen".* Udover at barnet selv måtte fortælle læreren sin historie, tænkte læreren: *"Uha, hvad skal man så gøre her, og skal man gøre noget?"*. Overlevering af viden om elever fra en klasselærer til en anden havde ofte et problembaseret fokus, og hvis et sygdomstilfælde eller dødsfald ikke havde karakter af noget aktuelt, var det ikke sikkert, at det blev fortalt. En lærer sagde: *"Det, at forælderen havde været syg, det var bare sådan en hurtig besked, da vi kørte igennem eleverne, hvad der var af ting, der måske var vigtige".* Læreren sagde: *"Jeg fik bare at vide, at der var noget kræft i familien, ikke"*.

Lærerne syntes, det var svært, når børnene reagerede stærkere end de andre børn, på begivenheder i skolefællesskabet, eller når de gik tættere på lærerne, end lærerne var vant til. En lærer havde oplevet, at et barn gerne ville have, at læreren skulle være den forælder, han havde mistet: *"Så siger han: Du skal være min mor. Og hvor jeg så sagde: Jamen nej Thomas, jeg kan jo ikke være din mor vel, man, man har jo én mor ikke, og din mor, hun er jo så i himmelen nu ikke' så, så jeg kan ikke være din mor".* Læreren følte sig smigret og syntes samtidig det var svært, fordi det var en stor tilidserklæring at blive udpeget som forælder, og fordi spørgsmålet opstod: *"Hvad skal jeg sige til ham, så jeg ikke gør ham totalt ked af det og sårer ham?"*.

Lærernes behov

Lærerne ønskede grundlæggende mere viden om børns sorg/krise reaktioner samt viden om, hvordan de bedst kunne støtte børn indenfor rammerne af deres daglige arbejde.

Lærerne var optagede af, hvilke tegn hos børnene, de skulle reagere på og hvordan. *"Det kan jo godt være, at der er noget, som jeg ikke ser, men som måske er et meget klart tegn på, at der er et eller andet".* Nogle børn, der havde mistet en forælder, så ud til at trives som alle andre, og lærerne kunne få tanken: *"Stikker der mon noget under?"*.

Lærerne ville også gerne vide, hvordan de kunne støtte andre børn i klassen, som spurgte, hvordan de kunne hjælpe den, der havde en syg eller død forælder. Disse børn var optagede af spørgsmål som: *"Hvad skal vi sige, og hvad skal vi gøre?"*. Børnene kunne være så bange for at gøre barnet ked af det, at de ikke turde spørge eller snakke med barnet om det, der var sket. Lige efter et dødsfald kunne børnene spørge: *"Hvad gør vi, når vi ser hende?"*. En lærer havde svaret børnene: *"Jamen gør det, der føles naturligt: Altså gå hen og giv hende et kram, hvis det er det, I er til - og så gå hen og spørg eller sig 'Godt at se dig', eller, bare gør et eller andet, I må bare gøre noget ikke', så er jeg ligeglad, hvad I gør"*.

Det var vigtigt for lærerne, at man på deres skole gjorde sig klart, hvordan man skulle forholde sig til børn i sorg, og hvad deres ansvar skulle være. Nogle lærere havde fået hjælp af en OmSorg-handleplan⁶. Denne plan havde givet idéer til, hvordan lærerne/skolen kunne støtte familien, men tog ikke hensyn til uventede situationer, hvorfor den ikke kunne stå alene som hjælpemiddel. Lærerne havde brug for kvalificeret kollegial sparring, samarbejde med skolepsykologen og til tider eksperthjælp udefra.

Sorggruppens betydning for børnene - og lærernes relationer med dem

Lærerne vurderede, at sorggruppen var betydningsfuld for børnene på flere måder. De mente, ligesom forældrene, at børnenes forandringer kunne skyldes andet end sorggruppen. Flere havde dog registreret et tydeligt sammenfald mellem børnenes forandringer i skolen og deres start i sorggruppen. En lærer sagde: *"Han var ret indelukket i starten, men det ændrede sig omkring den tid, da han startede i sorggruppen. Det siger mig, at sorggruppen i hvert fald har haft en stor betydning"*.

Lærerne oplevede, at børnene var glade for at gå i sorggruppen, fordi de blev taget alvorligt og havde hørt, at også børn med *"meget kerudt i rumpen"* holdt de to timer sorggruppen varede. Lærerne tænkte, at det var godt for børnene, at der var tid til dem, og at de oplevede andre børn med lignende erfaringer som dem selv, fordi det normaliserede deres situation. Nogle børn henviste til andre børn i sorggruppen for at understrege, hvordan de selv havde det. Sorggruppen blev også set som et rum, hvor børnene kunne fortælle, hvordan de havde det, uden at skulle tage hensyn til nogen. Nogle børn var tilsyneladende meget alene. En lærer sagde: *"Jeg tror den sorggruppe har givet ham et sted, måske for første gang, hvor han kan få snakket om tingene"*.

6 En OmSorg-handleplan er udviklet af Projekt OmSorg i Kræftens Bekæmpelse og hjælper lærere og pædagoger, når et barn oplever kritisk sygdom i hjemmet, dødsfald eller alvorlig ulykke. Den første OmSorg-handleplan udkom i 1998.

Lærerne oplevede det som en hjælp, at børnene gik i sorggruppen. En syntes, det var en hjælp, *"fordi barnet bliver mere medgørligt (griner)"*, og derfor ikke tog ligeså meget tid fra de andre i klassen, som tidligere. Nogle følte sig mindre bekymrede for børnene, dels fordi børnene så ud til at trives bedre, dels fordi de vidste, at der blev taget hånd om børnenes sorg i sorggruppen, og at de ikke stod alene med ansvaret: *"Ikke at det bare er sådan en outsourcing, men det er godt, fordi jeg kan mærke, at sorggruppen har fat i et eller andet, og så står jeg ikke alene med ansvaret. Man skal jo også undervise, og så er det rart at vide, at der også er andre voksne, der tager sig af barnet"*. Lærerne følte sig trygge ved at vide, at hvis det skulle *"gå helt ned ad bakke"* for barnet, så ville de ikke være ene om at opdage og samle op på det.

Nogle lærere havde ikke mærket nogen forskel på børnene isoleret set. Enten fordi børnene så ud til at trives i forvejen, eller fordi de havde større problemer, som sorggruppen ikke kunne afhjælpe. Selv om sorggruppen ikke så ud til helt at kunne fjerne større problemer med eksempelvis koncentrationsbesvær, separationsangst og marginalisering på en synlig måde i dagligdagens skole, så var lærerne ikke i tvivl om, at sorggruppen fungerede som et godt alternativt fællesskab for barnet. Når børnene var glade for at gå i sorggruppen, og vedvarende vendte tilbage til den, var det et tegn på, at de følte sig inkluderede og velkomne. Og selvom sorggruppen ikke kunne fjerne større problemer helt, så tydede det på, at den alligevel kunne lindre symptomer og give anledninger til nye samtaler med børnene.

Nogle af børnene koncentrerede sig således i længere tid ad gangen og talte mindre om døden i detaljer, efter de var startet i sorggruppen. *"Der er længere perioder, hvor der er den der tilstedeværelse i hans øjne og man kan se, at han er deltagende på en anden måde - også i forhold til klassekammeraterne"*. Når børnene havde haft en god uge, hvor lærerne ikke havde brugt megen tid på at fastholde børnenes koncentration, havde det også været en god uge for lærerne. Lærerne mente, at de børn som havde problemer med koncentrationen i skolen, kunne have haft gavn af at starte i en sorggruppe på et endnu tidligere tidspunkt.

En lærer havde oplevet, at et barn havde været tilbageholdende med at gå ind i relationer med andre børn i skolen, angiveligt fordi det var bange for, at relationerne skulle forsvinde igen. Dette barn havde også hele tiden *"en voksen i øjenkerogen"*, og kunne komme til at skubbe de andre børn væk, fordi det gerne ville kontrollere alt, hvad der skete omkring det. I forløbet med sorggruppen havde læreren observeret, at barnet var begyndt at slappe mere af. Barnet var ikke holdt op med at holde øje med de voksne hele tiden, men var begyndt at hvile mere i sig selv. Barnet var blevet mere afslappet i kroppen: *"Han bevæger sig mindre stift, han er blevet blødere og rundere"*. Læreren mente, at den mere kropsligt afslappede holdning, var et tegn på, at barnet følte større tillid til omgivelserne og havde fået et mindre behov for kontrol. Nogle mente, at de børn, som havde afvist sorg-

gruppen kategorisk i starten, havde fået større tillid til de voksne, fordi de havde haft ret i, at det at starte i sorggruppen var en god idé.

En anden lærer fortalte, at et barn var blevet mere imødekommende over for andre, og at det også havde ændret sit kropssprog: *"Altså hun har jo nærmest gået rundt i sådan en osteklokke - eller sådan en skal - rigtig længe også fysisk, hvor hun trak sig sådan fuldstændigt sammen, og med bøjet hoved og gik og kiggede ned i gulvet og sådan noget. Nu griner hun lidt mere sammen med de andre. Hvis de snakker til hende, jamen så svarer hun også, hvor før i tiden, der var det bare det der enstavelsernoget"*.

Rekruttering

For nogle lærere havde rekrutteringen af børnene til sorggruppen været svær, og de havde brugt ekstra ressourcer på at få det til at lykkes. En lærer havde sagt til et barn, der ikke ønskede at starte i sorggruppen: *"Vi voksne har bestemt - og så nævnte jeg vores skoleinspektør (griner), det er altid godt, og de andre som barnet kendte her - vi har bestemt at du skal, i hvert fald prøve, ikke"*. Læreren havde afsat et par timer til at følge barnet hen i sorggruppen de første gange, og havde siddet udenfor lokalet, så barnet kunne kigge ud, hvis det havde behov for det. En anden elev, der, ifølge læreren, havde det svært med de voksnes krav for tiden, gik med til at prøve et besøg i sorggruppen. Det havde været en stor oplevelse for læreren at se, hvordan barnet var taget hen i sorggruppen af egen fri vilje efter blot det første besøg. *"Det var helt vildt stort"*. Sorggruppelederen havde også meldt tilbage til læreren, at *"barnet faktisk fungeret helt vildt godt derovre, og at det var glad for at gå der"*.

Nogle lærere havde været i tvivl om, hvad tegnene skulle være på, at sorggruppen var en god idé for barnet. En lærer havde eksempelvis kørt et længere forløb om sorg og død i klassen, og var i tvivl om det nu var en god idé *"at rippe op i tabet igen"* ved at sende barnet i sorggruppen. Barnet havde heller ikke bragt sit tab op i en længere periode, så læreren vidste ikke, hvor barnet *"var henne"* i forhold til sorgen. I samarbejde med kollegaer havde læreren dog konkluderet, at barnet skulle have tilbuddet, idet det nogle gange trak sig væk fra de sociale og faglige sammenhænge, hvilket man mente kunne skyldes savnet af den mistede forælder. I et andet tilfælde havde man været i tvivl om sorggruppen var relevant, fordi det var flere år siden, at barnets forælder var død.

Et af de børn, som havde talt meget om forældrens død i klassen, havde efter sorggruppen ikke haft den samme trang til at tale om det. Læreren tænkte i den forbindelse, at det var sorggruppen, som opfyldte barnets behov for at snakke om tabet. Læreren sagde: *"Så jeg tænker, at behovet bliver opfyldt i sorggruppen og måske på en bedre måde"*. Det var ikke sådan, at barnet slet ikke talte om forældrens dødsfald i skolen mere, men når det skete, var det mere på tidspunkter, hvor det var relevant - hvor klassen eksempelvis talte om døden generelt - og ikke ved enhver given lejlighed.

Nye ord, nye samtaler, nye relationserfaringer

Før sorggruppen startede, havde nogle børn været lukkede, når talen faldt på situationen med deres afdøde forælder. *"Han kunne ikke snakke om, hvor svært det var med forælderen"*. Det havde ændret sig for nogen, efter de var startet i sorggruppen. Børnene kunne nu komme hen og sige: *"Mor var sur i morges, men det er bare fordi, hun er ked af det"*. Læreren sagde: *"Og det har jeg ikke oplevet for sorggruppen. Nu kan hun sætte ord på det, hun oplever på en helt anden måde, fordi hun har fået ordene med sig"*. En anden lærer sagde: *"Han begyndte at snakke enormt meget om sin far, efter han var startet i sorggruppen, så der er ingen tvivl om, at det har haft en åbnende effekt for ham, ikke"*. I nogle tilfælde havde lærerne og børnene haft samtaler, som lærerne ikke mente, de havde haft, hvis det ikke havde været for sorggruppen. *"Den samtale jeg havde med ham, hvor han talte rigtig meget om sin far, begravelsen og sådan noget, den tror jeg ikke, vi havde haft, hvis ikke det havde været for sorggruppen"*.

Efter sorggruppen var startet, var det blevet nemmere for nogle lærere at sætte samtaler i gang med børnene. Sorggruppen kunne på den måde bruges som indgangsreplik: *"Hvis jeg ikke kan finde på noget at spørge om, så kan jeg i det mindste spørge, hvordan går det i sorggruppen? Går du der stadigvæk, eller? Hvordan er det nu, er det lige uger, eller? Så kan jeg spørge rundt om det og spørge: Jamen, hvordan synes du ellers det går og sådan noget ikke", så på den måde er det en indgangsvinkel"*.

Det var nemmere for lærerne at møde børnene og drage omsorg for dem, når de fortalte, hvordan de havde det, og på den måde lod læreren komme tættere på. Samtalerne om sorgen skabte en særlig kontakt mellem læreren og barnet. Hvor kontakten mellem læreren og barnet i nogle tilfælde kunne være præget af kampe om samarbejde, grænseløshed og mangel på koncentration med *"støj på linjen"* oplevede nogle lærere nu en ny kontakt med børnene. Et barn var begyndt at fortælle om, hvordan det var at have mistet forælderen. Læreren fik sympati for barnet i denne samtale: *"Hun var enormt sød, og det var enormt hyggeligt. Da hun åbnede op, blev hun meget sårbar, og det var rigtig rart at opleve, for ellers kan hun godt være enormt hård i det"*. Samtalen havde gjort læreren mere opmærksom på barnet, og hun havde støttet det mere i tiden efter samtalen, hvor barnet også havde gjort et ekstra forsøg med skolearbejdet. Samtalen havde dog ikke grundlæggende ændret barnets koncentrationsbesvær.

Når børnene åbnede sig mere op overfor lærerne, tog samtalerne om børnenes trivsel kortere tid. Lærerne behøvede ikke at bruge en halv time på at få barnet i tale, når de kunne mærke, at børnene var kede af det og ikke kunne koncentrere sig i undervisningen. *"De ord han får sat på, er helt klart nogle, han har fået med fra sorggruppen, det er jeg ikke i tvivl om. Tingene går så stærkt her, så selvom vi snakker om den slags ting, så preller det lidt af, fordi vi er for mange, og der sker for meget ikke"*.

Det var først efter sorggruppens begyndelse, at nogle børn turde sige, at de var ked af det. Som om accepten af det at være ked af det, var blevet større. Nogle havde tilsyneladende tidligere opfattet det som et svaghestegn at vise følelser af tristhed. Som om man blev et dårligere menneske af det. Lærerne mente, at sorggruppen havde bidraget til, at børnene var blevet mere rummelige over for deres egne følelser.

Sorggruppen i skolen

Lærerne kunne ikke udpege, hvad der var fordele og ulemper ved at have sorggrupper i skolen. Hvad der kunne være en fordel for ét barn kunne være en ulempe for et andet. Lærerne havde dog nogle generelle tanker om fordele og ulemper baseret på deres erfaringer med børnene.

En fordel var, at lærerne kunne spille en aktiv rolle i rekrutteringen af børnene til sorggruppen. Dels i arbejdet med barnets motivation for at deltage i sorggruppen, dels som støtte til de forældre, som ikke selv havde overskuddet til at få deres barn ind i sorggruppen. Sorggruppen i skolen medvirkede også til at skabe større synlighed og åbenhed om det at have mistet - *"at det ikke skal puttes væk"*. En lærer sagde: *"Nogle går til specialundervisning, nogle går til psykolog af en eller anden grund, og nogle går altså så i sorggruppe"*. Sorggruppen i skolen kunne gennem sin synlighed være med til at bryde et tabu og få nogle til at henvende sig, som måske ikke turde bede om hjælp. Lærerne mente, at det havde en normaliserende effekt med sorggruppen i skolen, fordi det signalerede, at det at være i sorg var en del af hverdagen.

Lærerne mente også, at det var en logistisk og økonomisk fordel for flere familier, som ellers ikke ville have mulighed for at sende deres børn i sorggruppe på grund af manglende tid, penge og transport. Det kunne også være trygt for forældrene, at deres børn kom et sted hen med kendte voksne, og at de i det hele taget havde et sted at sende deres børn hen, når der ikke var andre tilgængelige sorggrupper i området.

Sorggruppen i skolen gav lærerne mulighed for at kontakte sorggruppelederne, når det var relevant. I sorggruppens startfase var det især en fordel, at lærer og sorggruppeleder var i kontakt, fordi læreren kunne give sorggruppelederen feedback på børnenes oplevelser af sorggruppen, og hvad der krævedes for at de ville fortsætte i den. Det kunne eksempelvis være, at der skulle laves en bedre aldersfordeling blandt sorggruppens deltagere. Lærerne kunne også fastholde barnet i at give sorggruppen en chance.

Med sorggruppen i skolen kunne læreren kontakte sorggruppelederne og inddrage forældrene, hvis børnene reagerede negativt i en periode. Samtidig med, at samarbejdet mellem lærer, sorggruppeleder og forælder var muligt, ville lærerne

også gerne have, at sorggruppen skulle være et frirum for børnene. En lærer sagde: *”Drengen skal jo også have lov til at have nogle hemmeligheder. Jeg tror, det er ligeså vigtigt, at jeg ikke ved alting, og at han har lov til at fortælle noget, der ikke kommer tilbage til hverken forælderen eller os”*. Lærerne kunne samtidig være optagede af, hvad der konkret foregik i sorggruppen.

Flere fremhævede det som en fordel, at sorggruppen foregik i skolen, fordi rammerne var kendte for børnene, og fordi man derfor ikke skulle bruge tid på tilvænnning, som kunne forlænge bearbejdningsprocessen. *”Eleverne er jo vant til skolen - det er jo deres andet liv - og der taler man også om følelser, der taler man om alt muligt, så jeg tror faktisk, det er en fordel, at det foregår et sted, de kender”*. Det kunne også hjælpe de børn, der havde ekstra brug for tryghed og ikke brød sig om steder, de ikke kendte i forvejen. Endelig kunne sorggruppen støtte op om omgivelserne fortsatte opmærksomhed på barnet i sorg – også ud over de første tre måneder efter forældrens dødsfald.

Lærerne forestillede sig, at sorggruppens placering i skolen kunne være en barriere for rekrutteringen af børn, der ikke ønskede, at deres tab blev synligt. Lærerne tænkte på de børn, der i forvejen følte sig anderledes, og havde svært ved - eller ikke ønskede - at tale om deres tab. Lærerne tænkte, at disse børn havde brug for en distance, hvor de kunne gå i sorggruppe, uden at omgivelserne nødvendigvis vidste det, og uden at de skulle bekymre sig om, om andre lærere på skolen hørte, hvad de sagde i sorggruppen. Lærerne var også bekymrede for, at børn som i forvejen ikke brød sig om skolen, kunne blive sværere at rekruttere til sorggruppen, fordi *”den fik en klang af at have noget med skolen at gøre”*.

Sammenfatning

Alle lærerne talte så vidt muligt med børnene, når de var kede af det eller havde brug for at snakke, selvom det ikke altid var nemt at finde tid. Da lærerne ikke havde uddannelse fra seminaret i børns sorg/krise reaktioner, brugte de deres personlige og faglige praksiserfaringer til at tale med børnene. Lærerne kunne blive i tvivl om, hvor meget de skulle involvere sig; hvilke tegn de skulle reagere på og hvordan. Lærerne havde i deres karrierer oplevet dilemmaer, som var svære at navigere i, hvor forældres og børns behov så ud til at stå i modsætning til hinanden. Lærerne ønskede en tydeligere afklaring af deres roller og opgaver som lærere i mødet med børn i sorg - både gennem deres grunduddannelse og senere i skolerne lokalt.

Lærerne vurderede, at sorggruppen havde betydning for børnene på flere måder. De havde set børn blive mere åbne, imødekommende og mere fysisk afslappede, ligesom nye samtaler havde fundet sted, som de mente sorggruppen indirekte havde faciliteret. I nogle tilfælde havde samtalerne udvidet lærernes syn på barnet, og deres relation var blevet bedre. Sorggruppen var en hjælp for lærerne,

fordi det gav tryghed ikke at stå alene med ansvaret, og samtaler om sorg var nemmere at sætte i gang, fordi sorggruppen kunne bruges som anledning. Selv om sorggruppen ikke så ud til at kunne løse mere alvorlige problemer såsom koncentrationsbesvær, separationsangst og marginalisering på en synlig måde i skoletiden, tydede det alligevel på, at den medvirkede til at lindre disse tilstande.

Lærerne mente, det var en fordel, at sorggruppen foregik i skolen, fordi den hermed blev tilgængelig for flere børn på grund af økonomi og logistik, og fordi lærerne kunne spille en aktiv rolle i rekrutteringen. Sorggruppen i skolen muliggjorde også et øget samarbejde mellem skole, hjem og sorggruppe. Lærerne mente samtidig, at sorggruppen skulle være et frirum for børnene. De kendte omgivelser i skolen kunne fremme normalisering og synlighed om det at være i sorg, hvilket imidlertid også kunne være en ulempe indledningsvist for de børn, der havde brug for en distance.

Kapitel 4

Sorggruppen i sorggruppelider- perspektiv

Jeg interviewede fem sorggruppeledere. De fordelte sig på to sorggrupper, hvori de seks interviewede børn deltog. Dette kapitel tager udgangspunkt i begge sorggrupperes børn, både de som sorggruppelederne blev interviewet om - og de børn, som deltog i de to sorggrupper i øvrigt. Fælles for børnene var, at de deltog i sorggruppen i perioden januar-august 2011, hvor denne undersøgelse fandt sted.

Fire ud af de i alt tolv børn, der deltog i de to sorggrupper, faldt fra undervejs (to fra hver sorggruppe). Sorggruppelederne fortalte, at en kom ganske få gange og ikke mente, at tilbuddet var noget for hende. En anden havde en alvorligt syg mor, der fik det bedre. Dette barn havde givet besked til sorggruppen om, at hun havde været glad for at komme i gruppen. To andre kom flere gange og stoppede, fordi de ikke havde brug for at tale mere om deres situation. De børn, der faldt fra, blev ikke interviewet, og de resultater der fremlægges her, siger derfor ikke noget om deres udbytte eller mangel på samme. Det kunne være interessant at undersøge årsager til frafald i en senere evaluering af sorggrupper i skoler.

Sorggruppelederne blev spurgt om deres oplevelser af sorggruppens begyndelse, udvikling og observationer af forandringer hos børnene i forløbet, og hvad der berørte børnene særlig meget. Sorggruppelederne blev også bedt om at vurdere betydningen af, at sorggruppen foregik i skolen.

Sorggruppelederne gennemgik et tre dages kursus, før de etablerede en sorggruppe. Deres motivation for at blive sorggruppeledere var personlige og faglige erfaringer med tab og sorg, der havde vist dem, at der mangler tilbud til børn, der har mistet, og *"at det er vigtigt, at børn har nogen at snakke med - og et rum, hvor de kan få afløb for nogle af de ting, de går og spekulerer på"*. Sorggruppelederne blev udpeget til at deltage i sorggruppelederkurset, som følge af erfaringer med børnesamtaler, enten som akt-lærere⁷, pædagoger eller sundhedsplejersker. På kurset blev de undervist i børns sorgreaktioner, hvad en sorggruppe er, herunder organisering, rekruttering og gruppeledelse, spørgeteknikker samt egne erfaringers betydning for arbejdet som sorggruppeleder. Kurset blev fulgt op af supervision en gang i kvartalet og efter behov.

7 Akt står for adfærd, kontakt og trivsel. Akt-lærere har fået undervisning i samtale om disse emner.

Sorggruppens begyndelse

Sorggruppelederne var spændte på at sætte sorggrupperne i gang efter det indledende kursus. De var motiverede, og fyldt med en blanding af usikkerhed og troen på, at *"det her kan vi sagtens"*. Deres største udfordring var at etablere et samarbejde med de andre sorggruppeledere. De skulle lære hinanden at kende på tværs af fag og personlighed og fordele roller imellem sig. En sagde: *"Jeg havde jo mine ideer, og der var nogle andre, der havde nogle andre ideer. Så i starten var det sådan noget med at føle sig frem, og hvem siger noget, hvem siger ikke noget, hvem gør hvad, og hvem gør ikke hvad"*. Sorggruppelederne arbejdede på at finde en balance mellem struktur og åbenhed. De diskuterede fordelingen mellem leg, snak og ritualer såsom at spise sammen eller tænde lys for de døde.

Sorggruppelederne gjorde brug af deres forskellige forudsætninger, eksempelvis, når de skulle rekruttere børn til sorggruppen. De sorggruppeledere, som var sundhedsplejersker, var vant til at tage kontakt til familier via hjemmebesøg.

Rekruttering til sorggruppen foregik oftest gennem lærerne, men enkelte familier havde kontakt til sundhedsplejersken i forvejen, og her formidlede sundhedsplejersken kontakten, blandt andet gennem opsøgende hjemmebesøg. Hjemmebesøgene sikrede, at de børn, som ellers ikke ville være kommet i sorggruppen, kom med alligevel. Enkelte forældre havde først været skeptiske over for sorggruppen, fordi de ville beskytte deres børn mod at få stillet for mange spørgsmål, som kunne gøre dem kede af det. Ved besøg i hjemmet kunne sorggruppelederen informere forældrene om sorggruppens muligheder i en dialog, hvor forældrene også kunne stille spørgsmål til, hvad sorggruppen gik ud på. Børnene ville kunne mærke, hvis deres far eller mor ikke syntes, det var en god idé, at de skulle af sted - *"og det er jo ikke' så godt"*. Sorggruppelederne havde derfor brug for at vinde forældrenes tillid, når de vurderede, at børnene havde gavn af at deltage i en sorggruppe.

Det var aftalt, at sorggruppelederne skulle kontakte forældrene, hvis der opstod en bekymring for børnene, som de mente, forældrene burde kende. Ellers opfattede de sorggruppen som *"børnenes rum"*. Er rum, hvor børnene kunne tale om, hvad der lå dem på sinde, uden at involvere andre end de tilstedeværende. I det undersøgte forløb havde sorggruppelederne ikke behov for at involvere forældrene.

Sorggruppelederne kendte ikke alle børnene i forvejen. De havde oplevet, at det var mere betydningsfuldt for nogle børn end for andre, at de kendte en af sorggruppelederne på forhånd. Efterhånden som børnene lærte de andre børn og voksne i sorggruppen at kende, blev det mindre betydningsfuldt. De reagerede således ikke negativt, hvis den kendte voksne ikke altid deltog i sorggruppen.

Børnenes forandringer

Sorggruppelederne observerede, at børnenes adfærd forandrede sig i gruppen over tid, og at deres historier udviklede sig.

Børnenes adfærd i gruppen

De yngste børn var meget livlige i starten af sorggruppeforløbet og havde svært ved at sidde stille. Disse børn ville gerne løbe rundt om hele skolen, lege og kaste med bold, og det var en udfordring for sorggruppelederne at få dem til at forstå *"at en sorggruppe er, at vi sidder ned og taler, ikke"*. Børnene skulle *"finde fodfæste"*, da de ikke vidste, hvad de var gået ind til - én troede, at sorggruppen var en *"sove-gruppe"*. Efter nogle gange *"fangede de fidusen med at sidde og lytte - også når de andre sagde noget"*. I starten var børnene mest opmærksomme på det, de selv sagde - og på om der for eksempel var mere kage.

Et par af de mindre børn havde: *"rykket helt vildt i forhold til at være en del af sorggruppen"*. Børnene var tydeligvis begyndt at lytte til de andre. Pludselig kunne de sige noget i forlængelse af det, der blev talt om - også selv om sorggruppelederen havde tænkt: *"Argh, de sidder og laver noget andet"*.

Sorggruppelederne beskrev, hvordan der med tiden opstod solidaritet mellem børnene, uanset alder. De større børn måtte være rummelige i starten, når de mindste ikke kunne sidde stille. Dette ændrede sig, da der kom flere større børn ind i sorggrupperne, og efterhånden som de mindste børn *"fangede fidusen"*. De små børn så ud til at se op til de større børn, der kunne sætte flere ord på deres oplevelser: *"Jeg tror virkelig, han suger til sig, fordi de netop kan sætte nogle andre ord på, end han kan"*. Til gengæld fik de større børn *"et hengivent publikum"*. Det var vigtigt for børnene, at alle kom til møderne. Børnene lagde mærke til, hvis en af de andre ikke mødte op.

Børnenes historier udvikler sig

På de første møder kunne sorggruppelederne godt blive i tvivl, om de *"nåede langt nok ind"* til børnene - og om de gjorde en forskel. Enkelte sorggruppeledere oplevede i begyndelsen, at sorggruppen mere havde mindet om en udvidet fritidsordning end om en samtalegruppe. Men som tiden gik, begyndte børnene at lytte og udtrykke sig mere - også de som først havde været tillukkede og generte. De begyndte at fortælle om det, der var svært. Samtidig blev de også mere omsorgsfulde over for hinanden. Det kom til udtryk ved, at børnene forsøgte at komme med gode råd eller give egne eksempler på noget af det, et andet barn lige havde sagt. *"Mit indtryk er, at det betyder mere for børnene, hvad de andre børn siger, end hvad vi voksne siger"*. Børnene stillede nogle gange helt relevante og lavpraktiske spørgsmål, som sorggruppelederne ikke selv havde tænkt på at stille.

I takt med at børnene følte sig mere trygge, blev deres fortællinger mere nuancerede. Nogle børn opdagede, at de havde det sværere, end de troede. Sorggruppelederne så dette som en del af en proces, hvor børnene blev opmærksomme på, hvad de havde behov for, og hvordan de kunne få dækket disse behov.

Nogle børn gav med tiden udtryk for følelser, som de syntes var svære, og som de ikke havde delt med andre tidligere. Det kunne være vrede over forælders fravær, mens hun/han levede eller skyldfølelse over ikke at have *"passet nok på"* forælderen. Andre gav efterhånden mere detaljerede beskrivelser af årsagen til forælders død. For eksempel når der havde været alkohol og narkotika involveret, hvilket barnet havde følt skam over. I sorggruppen opdagede barnet, at det ikke var alene om at have levet med misbrug i familien.

Sorggruppen var også et sted, hvor børnene ærligt kunne fortælle om deres hverdag: *"Her kan hun få lov til at vise, at hun er ked af det, rigtigt, uden at blive vred, fordi mit indtryk er, at når hun snakker med nogen i andre sammenhænge, så ender det tit i skænderier, eller også føler hun sig ikke forstået: Hvor meget hun savner sin far eller måske oven i købet sin anden forælder, som stadig lever. Det kan hun sige herovre hos os, og vi lytter og spørger"*.

Når børnene fortalte, at de var ensomme, blev skuffede eller kede af det i hverdagen, spurgte sorggruppelederne og de andre børn, om barnet havde fortalt det til de involverede personer. Sorggruppelederen kunne eksempelvis spørge barnet: *"Husker du at sige til personen, at det er svært?"*

Nogle børn blev mere selvreflekterede i deres historiefortællinger undervejs. En havde eksempelvis sagt at *"man ikke' kan lære noget i skolen, og man kan komme op at slås med nogen, når man går og er ked af det"*. Når børnene fortalte deres historier, oplevede sorggruppelederne det nogle gange som om at *"luften bliver lukket ud af en højspændt ballon"*. Nogle børn følte sig ikke forstået af de andre børn i deres hverdag, og det var derfor en lettelse for dem at fortælle, hvordan de havde det til børnene i sorggruppen, hvor flere havde det på en lignende måde.

En sorggruppeleder havde været overrasket over, hvor åbne børnene var i sorggruppen. Hvor meget de tænkte, hvor meget de vidste, og hvor meget de forstod - selv i en helt ung alder. Et barn gav udtryk for tanker og følelser, som den sorggruppeleder, der havde barnet i skolen til hverdag, ikke kendte til, og hun var forbavset over alt det, barnet bar rundt på i hverdagen. Barnet havde sagt, at det at snakke om familiens situation i klassen, gjorde det mere virkeligt, og at han derfor ikke havde talt så meget om det i skolen. Barnet ville hellere tænke på noget andet.

Forløsende samtaler

Sorggruppelederne oplevede, at bestemte samtaleemner berørte børnene i særlig høj grad. Samtalerne blev sat i gang ved, at et barn tog hul på et svært eller tabuiseret emne, som de andre børn genkendte og for første gang fik talt åbent om.

Vrede og lettelse

Nogle børn var vrede på den døde - fordi personen var død - og fordi de ikke fik sagt ordentlig farvel. Flere andre i sorggruppen var blevet berørt og havde grædt i erkendelse af, at det var tilladt at være vred på den, der var død. Et enkelt barn var også vred på den, der var tilbage, fordi *"det er den forkerte, der er tilbage, altså simpelthen ikke" - helt ligend*⁸. Sorggruppelederne oplevede, at der her blev brudt et tabu, som handlede om, at børn i perioder kan føle større tilknytning til den ene forælder end til den anden.

At kunne fortælle om lettelse over forælders død var også at bryde et tabu. Det var forløsende for børnene at få at vide, at de godt måtte føle lettelse. Det drejede sig om børn, hvis forældre havde været syge længe, og hvor den langvarige sygdom havde været en stor belastning for barnet.

Omstændigheder ved dødsfald – hvordan så den døde ud?

Et andet emne børnene var særligt berørt af, var omstændighederne ved forælders død og forælders udseende som død. En sorggruppeleder havde fundet ud af, at et barn ikke vidste, hvordan forælderen var død og ikke havde spurgt den efterlevende forælder. Sorggruppelederen havde i den forbindelse spurgt ind til barnets tanker om forælders død: *"Tænk du over, om han var alene, da han døde?"*. Det gjorde barnet, og blev meget rørt. Sorggruppelederen havde videre spurgt: *"Tænk du på, om din forælder havde ondt - eller bare døde uden at have smerter, eller?"* Barnet tænkte også på: *"Hvordan forælderen så ud, som død?"*. Sorggruppelederen havde derefter fortalt *"at døde mennesker ikke ser ubyggelige ud, det ligner de sover, og de er helt blide at se på, og der er en helt anden ro over dem"*.

Derefter fornemmede sorggruppelederen, at barnet *"simpelthen bare slappede af - altså fuldstændigt sådan en (puster) forløsning indeni ikke"*. Barnet var blevet forløst over at høre *"at døde mennesker ser okay ud ikke, altså det er ikke' forfærdeligt"*. Forløsningen kom, selv om barnet ikke havde fået svar på, hvordan forælderen så ud i virkeligheden, om forælderen havde haft ondt, eller hvor forælderen var død - om det var i ambulancen eller på hospitalet - eller hvor det var.

8 Her refereres ikke til et af de børn, der blev interviewet til denne undersøgelse, men til et af de andre børn i en af sorggrupperne.

Sorggruppelederen havde, med tilladelse fra barnet, taget emnet op i sorggruppen, og her reagerede et andet barn *"virkelig voldsomt"*. Dette barn havde gjort sig lignende tanker om forælders udseende og dødsårsag, da det heller ikke havde set sin forælder død - eller var helt sikker på omstændighederne omkring dødsfaldet. *"Barnet græd, og det var bare sådan helt: Ah okay, dejligt at vide, tak fordi du, eller nogen fortalte mig det her ikke"*. I sorggruppen talte de senere om, hvordan børnene kunne få de oplysninger, de savnede.

Mens nogle fik erstattet *"forfærdelige billeder inde i hovedet"* med noget fredfyldt, var der andre, der opdagede: *"Gud, der er nogen som ikke' fik lov til at se deres forælder død, ligesom jeg gjorde"*.

At stå frem

Et andet eksempel gik ud på at finde modet til at fortælle om forælders død i nye sammenhænge. Efter at have fortalt om forælders dødsfald i sorggruppen, havde et af børnene besluttet sig for at stå frem i sin nye klasse og fortælle, hvornår og hvordan forælderen var død. Barnet havde fortalt klassen: *"Grunden til at jeg nogle gange måske ikke er så glad, eller ikke har lyst til noget, eller sidder alene for mig selv, det er simpelthen fordi, jeg er rigtig ked af det, og jeg vil gerne spørges om noget, og I må endelig spørge"*. Sorggruppelederen udtrykte respekt: *"Det er eddermaeme stærkt altså"*. Barnet havde fortalt i sorggruppen, at det havde følt sig lettet over at have fortalt klassen om sin situation, og at forholdet til klassekammeraterne havde ændret sig efterfølgende. De var blevet mere imødekommende og forstående. Barnets oplevelse havde inspireret et par af de andre børn, og man havde talt om, hvad der skulle til for, at de også kunne stå frem. Et af børnene havde efter et stykke tid fortalt i sin klasse, hvad det havde brug for, og havde for første gang inviteret nogen fra klassen med hjem.

De forløsende samtaler og udviklingen i børnenes historier, viste sorggruppelederne, at sorggruppen gav mening for børnene. De iagttog også, at børnene kom til hvert sorggruppemøde og var omhyggelige med at melde afbud, hvis de enkelte gange ikke kunne komme. Et barn havde insisteret på at komme hen i sorggruppen, selv om hun var syg og ikke havde været i skole. Børnene var også glade, når de mødte op. Et barn kom for det meste *"glad strygende ind med et stort smil"*. Børnene nævnte for nye børn i gruppen, at det var godt at tale med de andre om, hvordan de havde det. *"De her børn bliver levende med noget svært stof ikke' - altså, det, synes jeg, er rigtig dejligt"*.

Sorggruppen i skolen

Sorggruppelederne oplevede det som en fordel, at de kendte børnenes hverdag godt: *"Vi ved, hvad der foregår på en skole. Vi kender trommerummet, altså de daglige rutiner"*. De brugte denne viden til at sætte sig ind i børnenes beskrivelser af hver-

dagen med timer, frikvarterer og kammerater. De daglige rammer om børnenes følelsesliv, som fx. betød, at sorggruppelederne kunne sætte sig ind i, hvad det ville sige at stille sig op foran hele sin klasse og fortælle noget personligt.

Nogle mente også, at det havde en betydning, at børnene kunne se og genkende sorggruppelederne og de andre børn på skolen. Fordi det gav tryghed – også selv om de ikke nødvendigvis talte sammen. Sorggruppelederne kunne også nemmere holde kontakt med børnenes lærere, hvis de ville følge op på børnenes trivsel.

En sorggruppeleder mente, at det skabte et bedre fundament for kontakten med børnene i sorggruppen, at børnene også så dem i andre situationer i hverdagen: *”Om, så Karen kan også spille fodbold eller løbe på løbehjul, hvor sej!”*

Endelig mente sorggruppelederne, at sorggruppen i skolen gjorde det nemt for børnene at deltage, og at flere børn derfor fik denne mulighed. *”Jeg tror også, det er vigtigt, at sorggruppen kommer til børnene og ikke omvendt, især for de, som ikke rigtig har tid og mulighed for selv at opsøge tilbuddet - og komme frem og tilbage derfra”*.

Sorggruppelederne mente dog også, at det kunne være en udfordring med sorggruppen i skolen, særligt i forbindelse med rekrutteringen af børn, som havde brug for en distance og ikke ønskede at andre på skolen vidste, at de gik i en sorggruppe.

Sammenfatning

Da sorggruppelederne skulle etablere sorggrupperne, brugte de tid på at rekruttere børn til sorggruppen og på at finde ud af, hvordan de skulle strukturere sorggruppemøderne. Det viste sig, at hjemmebesøg hjalp på rekrutteringen, fordi forældre kunne få en mere nøjagtig information om sorggruppens indhold ad denne vej.

Sorggrupperne udviklede sig over tid. Børnene skulle lære, hvad en sorggruppe gik ud på, og med tiden opstod der tryghed, åbenhed og solidaritet børnene imellem. Som følge heraf opstod forløsende samtaler. En forløsende samtale var en samtale, hvor børnene gav udtryk for følelser og tanker, de ikke havde delt med nogen før. En forløsende samtale var ofte et brud med et tabuiseret emne, som berørte børnene i særlig høj grad. De børn, som sorggruppelederne vurderede, ikke ville være kommet i sorggruppe, hvis det ikke var for dens tilgængelighed i skolen, var ofte børn med de største tabuer. Det var samtidig de børn, der oplevede den største forløsning.

Sorggruppelederne mente, det gav gode deres kontakt til børnene, at sorggruppen foregik i skolen, fordi de kendte børnenes daglige rammer og nemt kunne komme i kontakt med børnenes lærere, hvis de ville følge op på, hvordan bør-

nene havde det. Samtidig kunne det være en udfordring i rekrutteringen af nogle børn, at sorggruppen foregik i skolen, fordi de ikke ønskede at andre på skolen skulle vide, at de gik i sorggruppe.

Kapitel 5

Sorggruppen

samlet set

Børn, forældre, lærere og sorggruppeledere oplevede, at sorggruppen var et sted, hvor børnene kunne tale om deres sorg med andre i en lignende situation. De interviewede grupper var enige om, at sorggruppen bidrog til at normalisere børnenes sorg og bevidstgøre dem om deres behov for støtte og viden. Alle så sorggruppen som et alternativt fællesskab for børnene, hvor de blev mødt uden forventninger og krav. Et sted, hvor de kunne tale åbent om deres tanker og følelser uden at tage hensyn til andre. Fællesskabet i sorggruppen rakte ud over de konkrete møder og medførte, at den enkelte følte sig mindre alene med sit tab, fordi det vidste, at andre havde det på samme måde. Sorggruppen var også et supplement til børnenes egne mestringsstrategier og til den støtte, de fik af forældre og lærere. Børnene glædede sig til at komme i sorggruppen, og det lagde de voksne mærke til.

Forældre og lærere oplevede selv sorggruppen som en hjælp, og de følte sig mindre alene med ansvaret for børnene end tidligere. Det gav dem tryghed at vide, at andre voksne var opmærksomme på børnene og kunne hjælpe børnene med specialviden om sorg. En viden, som de selv savnede mere af, da de kunne komme i tvivl, om de gjorde det rigtige, og om de ydede den tilstrækkelige støtte til børnene.

Børn og voksne så sorggruppen som *"børnenes rum"*. De voksne respekterede børnenes behov for at have deres *" eget sted"*, og var samtidig nysgerrige på hver deres måde. Forældrene var nysgerrige for at høre mere om, hvad der foregik *"derinde"*. På den ene side var de indforståede med, at børnene skulle have sorggruppen for sig selv. På den anden side ønskede de mere viden om deres børns tanker og følelser, så de bedre kunne støtte dem. Nogle lærere udviste også denne form for nysgerrighed, da de til tider var i tvivl om, hvor børnene *"var henne"* med deres sorg. Det gjorde det også svært for dem at finde ud af, hvordan de bedst muligt kunne støtte børnene. Sorggruppelederne var nysgerrige for at finde ud af, om det der foregik i sorggruppen skabte nogle forandringer i skolen og i hjemmet. Nogle af dem spurgte: *"Rykker det noget? Virker det? Kommer vi dybt nok ind?"* Børnene var, i modsætning hertil, mere optagede af sorggruppen som et rum at være i end som et rum for udvikling og forandring. De syntes *"bare"*, at sorggruppen var rar at komme i.

Børn og sorggruppeledere oplevede sorggruppen som et sted, hvor børnene kunne eksperimentere med at knytte kontakter, stå frem og vise sårbarhed. Det førte til, at forældre og lærere oplevede, at børnene blev mere modige i bestemte sammenhænge og viste nye sider af sig selv. Når børnene blev mere åbne, imø-

dekommande og afslappede, var det nemmere at komme i kontakt med dem, og samtaler om sorg blev lettere at sætte i gang. Det blev også nemmere for omgivelserne at komme børnene i møde, når de gav udtryk for deres behov i stedet for eksempelvis at *"lave ballade"* for at få opmærksomhed. Forældre, lærere og klassekammerater fik mulighed for at give barnet nye former for feedback, der svarede til, hvad barnet ønskede. Jo mere åbent barnet var, jo mere sympati fattede omgivelserne for det, fordi de bedre kunne forstå, hvad barnet var optaget af.

Nogle børn var særligt udsatte, og de blev af sig selv og andre opfattet som marginaliserede. På tværs af de voksnes perspektiver var det interessant at se, hvordan et barn blev beskrevet som en til tider *"hidsig og hård"* udfordring uden for sorggruppen, og som en særlig ressource i sorggruppen: *"Personen er ufatteligt god til at være med, og passe på de andre og sådan, en hele vejen rundt en, som er sød og sjov og kærlig og ærlig og kan noget med empati. Personen er bare rigtig god til at komme med kommentarer eller lige sådan: Nå det kender jeg godt eller måske ku' du gøre sådan eller?"*

Nogle børn blev opfattet som indadvendte og generte i skolen og i hjemmet og i starten af sorggruppeforløbet, men begyndte efterhånden at fortælle mere om sig selv både i sorggruppen, i skolen og hjemme.

Både børn og voksne fortalte, at de børn, der oplevede eksklusion i hverdagen, oplevede inklusion i sorggruppen. Denne inklusionsoplevelse kunne forklare, at nogle børn mødte op i sorggruppen hver gang, og ikke udeblev, som de gjorde i andre skolesammenhænge. Inklusionsoplevelsen kunne også have styrket det mod, som børn, forældre, lærere og sorggruppeledere registrerede, at børnene udviklede i sorggruppeforløbet.

I et enkelt tilfælde blev det samme spørgsmål rejst om det samme barn af alle de voksne omkring det, nemlig: *"Sikker der noget under?"* De voksne var bekymrede for, om barnet gik med en uforløst sorg og samtidig var de ikke sikre på, at barnet nødvendigvis skulle reagere yderligere. De voksne var optagede af, om en yderligere reaktion var forventelig og påkrævet for barnets trivsel.

Børnenes kommentarer til, at sorggruppen foregik i skolen var, at det var let og praktisk at komme derhen, og at det var rart at opdage, at de ikke var de eneste i skolen, der havde mistet en forælder.

Forældre, lærere og sorggruppeledere fremhævede, at sorggruppen i skolen gjorde det nemmere for flere at deltage, uanset socioøkonomisk baggrund. I sorggruppen mødtes alle børn, uanset social baggrund og forælderenes dødsårsag, og der opstod et ligeværdigt samvær. Sorggruppelederne fremhævede, at de børn, som ikke ville være kommet i sorggruppen, hvis den ikke havde været på skolen, bar rundt på de største tabuer og oplevede de største forløsninger. Tilgængeligheden af sorggruppen i skolen gjorde således, at de børn, der havde mest brug

for hjælp fik den hjælp, de havde brug for. I et enkelt tilfælde var barn, forælder, lærer og sorggruppeleder enige om, at barnet ikke havde deltaget i sorggruppen, hvis en af dets daglige lærere, havde været sorggruppeleder.

Kvalitet af data

Denne undersøgelses formål var at få indsigt i sorgens betydning for børns hverdag i skole og i hjem ud fra flere perspektiver og at afdække sorggruppens betydning i relation hertil. Da undersøgelsens formål var at afdække *betydninger*, har undersøgelsen haft et kvalitativt fænomenologisk orienteret design med fokus på spørgsmål som: hvad, hvordan og hvorfor. Besvarelsen af disse spørgsmål har bidraget til en dybdeforståelse af informanternes livsverdener, og det har været muligt at generere temaer på tværs, som fremlagt i rapportens empiriske afsnit. Det styrkede resultaterne, at flere - både børn og voksne - udtalte det samme uafhængigt af hinanden.

Undersøgelsens styrke var de semistrukturerede interviews kvalitet. Sociologerne Arksey og Knight har beskrevet fem konkrete metodiske forhold, som har betydning for kvaliteten af kvalitative interview (Arksey & Knight 1999). Det drejer sig om: 1) At etablere god kontakt med den interviewede, og at give informanterne tid og plads til at fortælle om konkrete oplevelser 2) Informanterne skal opmuntres til at illustrere med eksempler og gå i detaljer om de emner, der søges belyst 3) Der skal vælges en relevant gruppe af interviewpersoner for at sikre, at et bredt udsnit af synsvinkler er repræsenteret 4) Informanterne skal interviewes mere end en gang og 5) Der skal være tid nok til at interviewet kan blive langt og afslappet. Interviewene i denne undersøgelse levede op til disse kriterier, undtaget kriteriet om at interviewe informanterne mere end en gang. Interviewer besøgte imidlertid sorggrupperne flere gange, hvilket styrkede kontakten mellem informant og interviewer og gav interviewer indblik i de emner, der rørte sig i sorggruppen, og børnenes reaktioner herpå.

Undersøgelsen rummer samtidig bestemte begrænsninger, som man med fordel kan medtænke i fremtidige undersøgelser:

- Kun de personer, som havde tilknytning til sorggruppen i undersøgelsesforløbet, blev interviewet. De få, der faldt fra undervejs i sorggruppeforløbet blev ikke interviewet, hvorfor resultaterne ikke siger noget om deres eventuelle positive, negative eller manglende udbytte. Det blev endvidere ikke undersøgt, hvor mange, der sagde nej til tilbuddet og hvorfor.
- Det er ikke undersøgt, hvilke andre faktorer, der kan have haft indflydelse på de forandringer, undersøgelsen peger på. Undersøgelsen tager eksempelvis ikke højde for, at børnene blev mere modne i undersøgelsesperioden,

eller at den tidsmæssige afstand til forældrens død i sig selv kan have haft indflydelse på børnenes trivsel og sorg.

- Undersøgelsen måler ikke sorggruppens betydning for de involverede før og efter deltagelse, og der indgår ingen kontrolgruppe, hvilket kunne have styrket blikket for confoundere
- Hver person i sorggruppeforløbet er interviewet en gang, og der har ikke været noget opfølgende interview. Undersøgelsen siger således ikke noget om sorggruppens betydning på lang sigt.
- De interviewede deltog frivilligt, og havde en i forvejen engageret og positiv indstilling til sorggrupper i skoler. Evaluator var derudover placeret i den enhed, der har taget initiativ til sorggrupper i skoler. Disse bias kan have medført en underestimering af sorggruppens eventuelle negative betydninger og af dens placering i skolen. Nogle børn og familier kan foretrække at adskille skole og sorgbearbejdelse af forskellige grunde og har måske ikke meldt sig af samme årsag.
- Undersøgelsen har fokuseret på børns udbytte og siger ikke noget om dynamikken i sorggrupperne, når det gælder sammensætningen af børn, der har mistet, og børn med en alvorligt syg forælder. Undersøgelsen kan heller ikke med sikkerhed pege på, hvad det præcist er i sorggruppen, der gør en forskel - og på hvilken måde.

I rapportens indledning fremlagde jeg to undersøgelser, der pegede på, at mange børn oplever, at de ikke har nogen at tale fortroligt med, når de har brug for det (Dyregrov & Dyregrov, 2011; Rasmussen, 2011). Undersøgelsen af sorgramte viste også, at forældre ser et uopfyldt behov hos deres børn, som de ikke altid kan møde på grund af manglende overskud og viden om, hvordan de skal gøre (Dyregrov & Dyregrov, 2011).

Denne undersøgelse bekræfter disse resultater, idet flere børn fortalte om ensomhed i sorgen, ligesom forældre gav udtryk for, at det kunne være svært at få den tætte dialog med deres barn, som de ønskede. Det nye, som denne undersøgelse bidrager med er, at en sorggruppe i en skole ser ud til at kunne afhjælpe børns ensomhed i hverdagen samt supplere forældres og læreres støtte til sorgramte børn. Denne undersøgelse er den første af sin art, der evaluerer børns udbytte af et sorggruppetilbud i skolesammenhæng.

Perspektivering

Denne undersøgelse viser, at børn oplever begrænsninger i samtaler med andre om deres sorg på grund af: Hensyntagen, fravær, dårlig kontakt med eksempelvis en lærer samt ønsket om at være i fred i skolen eller det modsatte: Ønsket om at være mere i kontakt med lærerne og jævnaldrende kammerater. De interviewede børn i denne undersøgelse ønskede at tale med afdøde forældres venner, som de ikke havde haft mulighed for at tale med endnu. Børnenes oplevelser vidner om vigtigheden af, at de har et sted at gå hen, hvor disse begrænsninger ikke findes. Denne undersøgelse har vist, at sorggruppen er sådan et sted. For at en sorggruppe i en skole kan realiseres, må der afsættes midler til at gennemføre den. Det betyder, at de lærere, pædagoger og sundhedsplejersker, der engageres, skal have løn for deres arbejde og lokaler stillet til rådighed. Man må derfor prioritere sorggrupper i skoler på kommunalt niveau og tilføre yderligere midler til den enkelte skole.

Børn er forskellige. Det er således ikke alle sorgramte børn, der har behov for at komme i en sorggruppe, og det er også forskelligt, hvor meget det enkelte barn har lyst til at tale om sit tab i skolen. Man kan opfordre de voksne omkring børnene til at tale så meget med det enkelte barn som muligt. Samtidig er det vigtigt, at de voksne omkring børnene får hjælp til at finde ud af det enkelte barns behov. Ud fra præmissen om, at børn er forskellige, bør man udvikle og synliggøre metoder til at afdække det enkelte barns behov.

Både forældre og lærere i denne undersøgelse syntes til tider, at det var svært at nå ind til børnene, og de kunne blive i tvivl om, hvad børnene havde brug for. At nå ind til børnene blev beskrevet som en verbal øvelse. Da det ikke er alle børn, der er lige verbalt orienterede, kunne man overveje at supplere med andre støttende foranstaltninger og samværsformer i hverdagen for at inkludere flere. Det kunne være at lave noget sammen såsom at dyrke sport, spille spil, gå ture, tegne og male eller andet. I det hele taget er det værd at være opmærksom på de mere stille og generte børn, især når det er de talende børn, der får ros og møder sympati, fordi de kan fortælle, hvordan de har det.

Forældrene fortalte om et liv med partnerens sygdom og død, der trak på deres sidste ressourcer og gjorde det svært for dem at få overskud til andet end *"at kravle igennem dagen"*. Forældrene så det i perioder som en udfordring i sig selv at bede om hjælp og holde det personlige netværk ved lige. Man kunne derfor overveje en opsøgende og respektfuld hjælp til disse forældre, der tog udgangspunkt i en nærmere undersøgelse af deres behov. Man kunne også forestille sig en synliggørelse - eller oprettelse - af tilbud, hvor forældre nemt kunne komme

i kontakt med personer, der kunne støtte dem i at støtte deres børn både på kort og lang sigt. Det kunne være en telefonlinje.

Et incitament for at få sorggrupper ud i skoler var muligheden for at etablere et samarbejde mellem lærere, sorggruppeledere og forældre. Denne undersøgelse viser, at de involverede voksne har forskellige holdninger til dette samarbejde. Sorggruppelederne lovede børnene et fortroligt rum, og det ønskede de at beskytte, medmindre det gjaldt barnets tarv. Denne forståelse havde lærerne og forældrene også, da de mente, at børnene skulle kunne have "*deres eget sted*". Nogle forældre ønskede imidlertid en tættere kontakt til sorggruppelederne for at få mere at vide om, hvad der foregår i sorggruppen, og hvordan de bedst muligt selv støtter deres børn. Spørgsmålet her er, hvor tæt relationen mellem sorggruppeleder og forælder kan blive, før barnet ikke længere føler, at sorggruppen er dets eget rum. At oprette tilbud til forældre, hvor de kan få vejledning i at støtte deres børn, kunne være en måde at komme forældrene i møde på. Samtidig må sorggruppelederne understrege og love forældrene, at de bliver kontaktet, hvis de på nogen måde er bekymrede for deres børn.

Børns sorg og krisereaktioner er ikke fast pensum på læreruddannelserne. De interviewede lærere måtte derfor trække på deres oparbejdede professionelle erfaringer med lærergerningen og øvrige livserfaringer. Lærerne oplevede i nogle situationer, at denne baggrund ikke var tilstrækkelig. De mødte dilemmaer og situationer, som de ikke følte sig klædt på til at håndtere. De ville gerne kunne vejlede de andre børn i klassen bedre, når de spurgte, hvordan de skulle forholde sig overfor barnet i sorg. Lærerne ønskede at blive mere klar på deres rolle og få mere uddannelse i børns sorg- og krisereaktioner samt adgang til supervision og efteruddannelse i emnet.

Sorggruppelederne havde svært ved at rekruttere børn til sorggrupperne i starten af forløbet. De havde en fornemmelse af, at der fandtes børn på deres skoler, som havde mistet, og som de ikke havde fået kontakt med. De ønskede derfor at kvalificere deres rekrutteringsstrategier, blandt andet ved at tydeliggøre, hvad en sorggruppe er, og hvordan den kan støtte et barn i sorg. Sorggruppelederne mente, at rekrutteringen kunne styrkes ved opsøgende og personlige møder med forældrene. Ved det direkte møde kunne sorggruppelederne informere om sorggruppen i en dialog med udgangspunkt i det enkelte barn.

Oprettelse af sorggrupper i skoler kræver en fortløbende kvalitetssikring af sorggruppeledernes kompetencer. Nogle børn fremlægger således alvorlige problemstillinger, som skal følges op, både i forhold til den enkelte og gruppen. Børnenes tavshedspligt i forhold til gruppen bør ikke inkludere deres egne forældre, hvis de skulle have brug for at tale om, hvad de har hørt, når de kommer hjem. Endelig kan der være børn, hvis problemstillinger er så alvorlige, at de ikke kan rummes

af en sorggruppe. Man må sørge for, at disse børn får den hjælp, de har brug for - men i et andet regi.

I takt med, at sorggrupper i skoler får større udbredelse, vil det blive muligt at lave evalueringer, der inkluderer kvantitative undersøgelsesmetoder af sorggruppers effekt - også på lang sigt. Det vil være relevant både kvalitativt og kvantitativt at nå længere ud i systemet omkring barnet ved at inkludere barnets kammerater og øvrige netværk, eksempelvis fritidsaktivitetspersoner, i en undersøgelse af barnets trivsel og sorggruppens betydning. Man kunne også undersøge den socioøkonomiske baggrund blandt sorggruppens deltagere, hvor man kunne sammenligne sorggruppedeltagere i skoler med sorggruppedeltagere i andre tilbud. Det kunne endvidere undersøges, hvor mange børn, der reelt har behov for at lægge en distance, og takker nej til sorggruppen, fordi den foregår i skolen. Endelig kunne man undersøge, om sorggrupper i skoler mindsker behovet for specialundervisning, om og hvordan sorggruppen bidrager til en sorgkulturændring på skolen, og hvor lang tid de sorgramte børn skal gå i gruppen, før der kan vises en effekt.

Til sidst er det væsentligt at være opmærksom på, at sorggruppen i skolen ikke kommer til at fjerne fokus fra den støtte, som barnet kan have brug for i sin øvrige hverdag. Sorggruppen må med andre ord ikke blive ”parkeringsterminal” for sorgen på en måde, hvor man mister opmærksomheden på børnenes sorg i hverdagen. Derfor må der arbejdes på at iværksætte initiativer, som kan støtte forældre og lærere i at støtte børnene, da det er disse voksne, der er sammen med barnet i hverdagen. Sorggruppen skal være et supplement, der øger opmærksomheden på børnenes trivsel - uden at børnene bliver offergjorte og set ensidigt på som ”tabsbørn”. Man må undgå at stigmatisere, fordi det vil fastholde børnene i en sårbar position. I stedet må man tilstræbe en balance mellem frihed og opmærksomhed - med det enkelte barn i centrum.

Litteraturliste

Arksey, H. & Knight, P. Interviewing for social scientists. Sage Publications, London, 1999.

Dencker, A. Evaluering af pilotprojekt: Sorggrupper i skoler, Kræftens Bekæmpelse, Forebyggelsesafdelingen. Projekt OmSorg, 2008.

Dyregrov, K., & Dyregrov, A. Barn og unge som pårørende ved kræft. Hvordan kan barns situation og foreldres omsorgskapasitet styrkes i et rehabiliteringsperspektiv? Et samarbejdsprojekt mellem Kræftforeningen, Montebellosenteret og Senter for Krisepsykologi/Egmont Sorgsenter. Senter for Krisepsykologi. Bergen, 2011.

Giorgi, A. Sketch of a Psychological Phenomenological Method. In: Giorgi, A., (Ed.) Phenomenology and Psychological Research. pp. 8-23. Pittsburgh: Duquesne University Press, 1985.

Giorgi, A. Description versus Interpretation: Competing Alternative Strategies for Qualitative Research. *Journal of Phenomenological Psychology* 23 (2): 119-135, 1992.

Hartmann, ME. De dødes nærvær – Om danske børns og unge, der har mistet en forælder og deltager i sorggruppe. Institut for Antropologi, Københavns Universitet og Afdeling for Psykosocial Kræftforskning, Kræftens Bekæmpelse, nu: Livet efter kræft ("Survivorship"), Center for Kræftforskning, Kræften Bekæmpelse, 2011.

Knudsen, RK, Lindberg S, Kampmann J. Erfaringer med børneinterview i forskningssammenhæng. Center i Barndoms- og Ungdomsforskning. 5. delrapport. Roskilde Universitetscenter, 2009.

Kræftens Bekæmpelse, Projekt OmSorg: Udtræk fra Danmarks Statistik vedrørende antal af børn i alderen 6-16, der årligt mister en forælder, 2011.

Kræftens Bekæmpelse, Projekt OmSorg: Udtræk fra Danmarks Statistik vedrørende antal af børn i alderen 6-16, der årligt mister en søskende ved død, 2008.

Kræftens Bekæmpelse, Projekt OmSorg: Udtræk fra Danmarks Statistik vedrørende antal af børn i alderen 6-16, der årligt oplever at deres far eller mor bliver indlagt akut med en livstruende sygdom, 2008.

Kvale, S. Interview: En introduktion til det kvalitative forskningsinterview. Hans Reitzels Forlag, 1997.

Rasmussen, M, Due P. Skolebørnsundersøgelsen 2010. Forskningsprogrammet for Børn og Unges sundhed. Statens Institut for Folkesundhed. Syddansk Universitet, København, 2011.

Spradley, J.P. The Ethnographic Interview. Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, 1979.

Bilag A

Informationsbrev

Dato

Kære forælder til barn i sorggruppe

Projekt OmSorg i Kræftens Bekæmpelse arbejder for at forbedre vilkårene for børn, der mister en forælder eller søskende fx. på grund af kræft eller som lever med livstruende sygdom i familien. Det er Projekt OmSorg, der har iværksat sorggrupper på skoler og har uddannet de sorggruppeledere, der står for grupperne.

Jeg vil, i den kommende tid, besøge sorggruppen på skolen som observatør, og vil i den forbindelse spørge børnene, om nogle af dem har lyst til at tale med mig om, hvordan det er at gå i en sorggruppe. Vi vil nemlig gerne vide mere om børnenes oplevelser af at gå i en sorggruppe for på den måde at kunne hjælpe flest mulige børn i lignende situationer på den bedst mulige måde.

Hvis dit barn er interesseret - og hvis du giver tilladelse til det, vil jeg foreslå, at samtalen finder sted hjemme hos jer selv, men det kunne også foregå på skolen efter aftale med dig og sorggruppelederen. Samtalen vil komme til at foregå på dit barns præmisser og med respekt for, hvad dit barn vil snakke om / ikke snakke om. Det, børnene fortæller, vil blive behandlet fortroligt og være anonymt, så ingen vil kunne genkendes i den senere afrapportering.

Det er undertegnede, der gennemfører interviewene. Jeg er uddannet universitetspædagog med mange års erfaring i at gennemføre interview - også om sårbare emner. Hvis du vil høre mere om mig og mit besøg, vil jeg meget gerne fortælle mere om det i telefonen. Interviewet med dit barn vil vare ca. 1 time.

Det er ok at sige nej, og dit barn kan sige fra når som helst. Ingen af delene vil påvirke dit barns deltagelse i sorggruppen.

De bedste hilsner

Annemarie Dencker
Projektleder i Projekt OmSorg
Kræftens Bekæmpelse
Kontortelefon: 35 25 75 46
Mobiltelefon: 31 90 30 33
Mail: ade@cancer.dk

Bilag B

Samtykkeerklæring for interview med barn

Kære forælder til barn i sorggruppe

Dato

Projekt OmSorg i Kræftens Bekæmpelse arbejder for at forbedre vilkårene for børn, der mister en forælder eller søskende på grund af kræft eller af andre årsager - eller som lever med livstruende sygdom i familien. Det er Projekt OmSorg, der har iværksat sorggrupper på skoler og har uddannet de sorggruppeledere, der står for at lede grupperne.

Projekt OmSorg vil gerne dokumentere børnenes erfaringer med at gå i en sorggruppe på en skole, og derfor vil jeg gerne tale med dit barn. For at tale med dit barn har jeg brug for dit samtykke. Derfor dette brev, hvor du kan påføre din underskrift i fald, det er i orden med dig. Jeg vil foreslå, at du giver dit barn dette underskrevne brev med, så jeg kan få det før samtalen begynder.

Samtalen vil komme til at foregå på dit barns præmisser og med respekt for, hvad dit barn vil snakke om / ikke snakke om. Det, børnene fortæller, vil blive behandlet fortroligt og være anonymt, så ingen vil kunne genkendes i den senere afrapportering.

Det er undertegnede, der gennemfører interviewene. Jeg er uddannet universitetspædagog med mange års erfaring i at gennemføre samtaler - også om sårbare emner. Hvis du vil høre mere om mig og om Projekt OmSorg i Kræftens Bekæmpelse, så vil jeg meget gerne fortælle dig mere i telefonen. Interviewet med dit barn vil vare ca. 1 time og kommer til at foregå på skolen efter skoletid eller i jeres hjem efter aftale. Det er ok at sige nej - og dit barn kan sige fra når som helst. Ingen af delene vil påvirke dit barns deltagelse i sorggruppen.

De bedste hilsner

Annemarie Dencker
 Projektleder i Projekt OmSorg
 Kræftens Bekæmpelse
 Kontortelefon: 35 25 75 46
 Mobiltelefon: 31 90 30 33
 Mail: ade@cancer.dk

Dato og forælders underskrift

Jeg giver hermed tilladelse til, at Annemarie Dencker fra Projekt OmSorg i Kræftens Bekæmpelse interviewer mit barn om det at gå i sorggruppe på en skole.

Bilag C
Samtykkeerklæring
for interview med
lærer og sorg-
gruppeleder

Dato

Interview med mit barns lærer og sorggruppeleder

Jeg giver hermed tilladelse, at mit barns lærer og sorggruppeleder bliver interviewet af Annemarie Dencker fra Kræftens Bekæmpelse om mit barns udbytte af at deltage i skolesorggruppen.

Dato/ Forælders underskrift

Bilag D

Interviewguide til

børn

Interviewguide til børn

Jeg indleder med at præsentere mig selv og det projekt, som interviewet er en del af. Barnet får at vide, at jeg/vi ønsker at finde ud af, hvordan en sorggruppe kan være en hjælp for børn, der har mistet - og om deres velbefindende påvirkes af at deltage i en sorggruppe. Barnet har altid ret til at sige fra over for spørgsmål og fra at blive interviewet, hvis han eller hun ikke ønsker det.

Her følger spørgsmål under temaerne: Velbefindende og forventninger samt et par indledende spørgsmål. I parenteser under hvert spørgsmål er der eksempler på indgange til uddybende spørgsmål eller stikord, hvis barnet umiddelbart har svært ved at svare og måske siger: *"Det ved jeg ikke"*. Interviewer kan i den forbindelse f.eks. sige: *"Nogle børn - ikke alle - oplever xx - jeg ved ikke - hvordan det mon har været for dig? Eller: "Jeg vil prøve at stille mit spørgsmål på en bedre/ mere klar måde."*

- a) Hvad hedder du?
- b) Hvor gammel er du?
- c) Hvem har du mistet?
- d) Hvad døde din mor/ far af?
- e) Hvor længe er det siden? Eller hvornår var det?

Velbefindende:

1. Hvordan har du haft det siden din mor/far døde? (når du er alene, sammen med forældre, sammen med søskende, sammen med kammerater, sammen med kæledyr, sammen med..)
2. Hvilke følelser har du mest haft/ hvilke følelser har oftest været "på besøg" hos dig/ hvilke følelser har du mest været fyldt af? (savn, tristhed, minder, varme, sammenhørighed, ensomhed, vrede, savn, lyst til at isolere dig, lyst til at være sammen med andre, koncentrationsbesvær, søvnbesvær, skyld, skam, drømme eller fantasier.)
3. Hvordan har du haft det i skolen før og efter din forælder døde? Er der noget, der er blevet anderledes efter din forælder døde?
4. Har du talt med nogle voksne om, hvordan du har det? Hvem? Hvordan har det været at tale med den/disse person(er)? (eks. rart – hvordan det?)
5. Er der nogen, du gerne vil tale med, som du ikke har talt med endnu? Hvem? Hvad ville du gerne tale med denne person om?

Nu vil jeg stille dig nogle spørgsmål om de tanker, du har om sorggruppen på skolen.

Forventninger og udbytte af sorggruppen:

1. Hvem fortalte dig, at der skulle være en sorggruppe på din skole?
2. Hvilke tanker gjorde du dig, da du hørte om sorggruppen for første gang? (nogle børn tænker, hvad mon det er for noget, hvad mon man snakker om i sådan en gruppe, det ved jeg ikke rigtig om jeg har lyst til, hvad hvis jeg begynder at græde. Nogle tænker også: Det lyder rart at møde andre, som også har mistet en far eller en mor, ligesom jeg)
3. Hvad oplever du, at sorggruppe kan hjælpe dig med/ikke kan hjælpe dig med?
4. Synes du, at sorggruppen har været den samme hele tiden - eller har den ændret sig undervejs? Hvordan? Hvad har det betydet for dig?
5. Hvilke tanker gør du dig om, at sorggruppen foregår i skolen?

Afslutning

- Har du spørgsmål til mig ud fra det, vi har snakket om?
- Hvordan synes du, det har været at blive interviewet?
- Hvad glæder du dig mest til at lave i dag?

Bilag E

Interviewguide til forældre

Interviewguide til forældre

Formålet er at finde ud af, hvad forælderen oplever, af barnets udbytte af at gå i en sorggruppe på skolen (åbent). Oplever forælderen, at barnet får det værre/bedre? – over tid? Hvad mener forælderen, at sorggruppen kan bidrage med? Aflaster det forælderen selv? Jeg ønsker at finde ud af barnets udbytte, ved at spørge forskellige grupper: Forældre, lærere, sorggruppelødere og børnene selv.

Familien

Starte med at spørge til forælderen oplevelse af det samlede forløb. Forløbet med familien, hvad skete der? Forælderen egen oplevelse/involvering – tidsinterval – sorggruppe ind tidligere (?) – Hvilke andre personer har været involveret? Hvordan har forælderen taget vare på barnets sorg? – Hvem i forælderen eget netværk har han/ hun trukket på/ erfaringer/ viden? Hvem har forælderen følt sig støttet af? Hvordan? Hvem oplever forælderen har støttet barnet udover dem selv? *Om at være forælder og i sorg på samme tid.* Hvordan balancere I det?

Hvilke forhold ved sygdom, dødsfald og relation, mener du, har haft betydning for Xs bearbejdning af sin sorg. Hvem døde og af hvad? (sygdomsforløb/ dødsårsag/tidspunkt). Hvordan vil du karakterisere relationen til afdøde? Hvordan blev der sagt farvel? Var der en accept af døden? Hvor var børnene, da forælderen døde? Hvad har haft betydning følelsesmæssigt efterfølgende, når forælderen tænker på relationen, sygdomsforløbet og afskeden? Andet der har haft betydning for forælderen selv – for børnene.

Sorggruppen

Hvor hørte du om sorggruppen? Hvilke overvejelser gjorde du dig, da du meldte dit barn ind i en sorggruppe? Var I (forælder/ barn) enige om det? Forventninger til sorggruppen. Hvilke tanker gør du dig om, hvordan en sorggruppe kan hjælpe dit barn? Tænker du, at sorggruppen kan hjælpe dig indirekte – hvordan?

Hvordan kom deltagelse i sorggruppen i stand? Talte gruppen ind i et behov, der var åbenlyst? Eller dæmmede den op for, at der var ting, som barnet ikke tidligere havde vidst, at det havde behov for at tale om – måske ikke vidste at det havde?

Hvilken hjælp har familien fået tidligere: Hvornår og af hvem? Det private netværk – det professionelle netværk? Hvad har været en hjælp? Hvad har været en mindre hjælp?

Har der været kontakt med læreren/ sorggruppeløderne mellem møderne? Har det været et behov? Hvori har det bestået? Er det blevet mødt? Hvordan? Har der været indledende aftaler herom? Hvordan har de lydt?

Vurderes det at have nogen betydning, at sorggruppen foregår på netop skolen? Hvilken? Fordele og ulemper? Forælders tanker herom. Føler forælderen sig hjulpet af, at barnet går i sorggruppen?

Oplever forælderen, at der er sket ændringer med barnet, som skyldes sorggruppen? Hvilke? Og hvad mon det er, at sorggruppen har bidraget med?

Er der ting, der tales mere/ mindre om i hjemmet nu vedrørende den forælder, der er død - end før barnet startede i sorggruppen? Ændringer over tid?

Sorggruppen som supplement

Hvordan støtter du dit barn i sorg? Hvad er de største udfordringer? Hvornår er det sværest? Hvornår oplever du, at du og dit barn kan være fælles om sorgen? Hvad gør du, når I er fælles? Er der tidspunkter, hvor det er svært at være fælles? Hvem snakker du selv med? Har de selv søgt hjælp – hvor? Hvad har denne hjælp givet/ ikke givet dem? Har du savnet nogen bestemt hjælp som forælder?

Bilag F

Interviewguide til lærere

Interviewguide til lærere

Formålet er at finde ud af, hvad børns oplevelser er, af at gå i en sorggruppe samt hvordan de voksne omkring børnene oplever/ vurderer barnets udbytte. Finde ud af barnets udbytte ved at spørge forskellige grupper: Forældrene, lærere, sorggruppeledere og børnene selv. Aflaster det læreren/ forælderen? Oplever læreren/ forælderen/ sorggruppelederen, at barnet får det værre/bedre? – over tid?

Læreren kendskab

Starte med at spørge (her) til lærerens involvering og oplevelse af det samlede forløb. Forløbet med familien, hvad skete der? Lærerens egen oplevelse – egen involvering – tidsinterval – sorggruppe ind tidligere (?) – Hvilke andre kollegaer har været involveret? Hvordan har læreren taget vare på barnets sorg? – hvem i lærerens eget professionelle netværk har han/ hun trukket på/ erfaringer/ viden? Hvem har læreren følt sig støttet af? Hvordan? Hvem oplever læreren har støttet barnet udover dem selv? *Om at være lærer og støtteperson på samme tid.* Hvordan balancere I det?

Overgang – fokus på barnet.

Rekruttering og kontakt med hjemmet

Hvordan kom deltagelse i sorggruppen i stand? Lærerens kontakt til familien/ hvordan kom det i stand? Talte gruppen ind i et behov, der var åbenlyst? Hvordan viste det sig? Eller dæmmede den op for, at der var ting, som barnet ikke tidligere havde vist, at det havde behov for at tale om – måske ikke vidste, at det havde?

Hvad ved læreren om, hvilken hjælp familien tidligere har fået: Hvornår og af hvem? Det private netværk – det professionelle netværk?

Hvad er indtrykket af, hvad og hvordan en hjælp har været en hjælp? Hvad har været til mindre hjælp?

Har der været kontakt med forælderen/ sorggruppelederne mellem møderne? Har det været et behov? Hvori har det bestået? Er det blevet mødt? Hvordan? Har der været indledende aftaler herom? Hvordan har de lydt?

Udbytte af sorggruppen

Vurderes det at have nogen betydning, at sorggruppen foregår på netop skolen? Hvilken? Fordele og ulemper? Lærerens tanker herom.

Føler læreren sig hjulpet af, at barnet går i sorggruppen? Hvordan?

Oplever læreren, at der er sket ændringer med barnet, som vedkommende mener sorggruppen er skyld i? Hvilke? Og hvad mon det er, at sorggruppen har bidraget med?

Er der ting der tales mere/ mindre om i klassen/ skolen nu vedrørende den forælder, der er død - end før barnet startede i sorggruppen? Ændringer over tid?

Læreren kompetencer og professionelle netværk

Hvilke erfaringer har læreren i øvrigt med sorgarbejde. Denne elev, andre? Lærergruppen? Egne – har det betydning? Hvordan har læreren følt sig rustet til at støtte x elev i sorg. Andre?

Bilag G

Interviewguide til sorggruppeludere

Interviewguide til sorggrubeledere

Formålet er at finde ud af, hvad børns oplevelser er, af at gå i en sorggrube samt hvordan de voksne omkring børnene oplever/ vurderer barnets udbytte. Hvordan mener de, at sorggruben gør en forskel? Hvordan oplever de, at sorggruben har været betydningsfuld? Finde ud af barnets udbytte ved at spørge forskellige grupper: Forældrene, lærere og sorggrubeledere og børnene selv. Er det deres indtryk, at sorggruben aflaster læreren/ forælderen? Hvordan? Oplever læreren/ forælderen/ sorggrubelederen, at barnet får det værre/bedre? – over tid? Hvordan vil sorggrubelederen forklare disse forandringer?

Fokus i dette interview er sorggrubelederens observationer af den udvikling, der sker med barnet fra han/ hun startede i sorggruben og til ”nu”. Først høre lidt om sorggrubelederens motivation for at indgå i arbejdet og noget om opstartsfasen.

Motivation:

Starte med at spørge til sorggrubelederens engagement i gruppen. Hvordan fandt personen ud af, at hun ville være sorggrubeleder? Hvad er hendes ønske med at være sorggrubeleder? Hvordan synes hun det går?

Opstart:

Processen vedr. opstart (kort) pointer fra undervisning, kollegaerne – rutinen. Udfordringer - og ting, der er ”gået af sig selv”. Beskrivelse af gruppens udvikling. Rekruttering – hvilken en af sorggrubelederne har haft kontakt til hvilket barn.

Barnet/ børnene:

Første indtryk af barnet – beskrivelse af baggrund – barnets udvikling – sammenhængen. Hvad tænker sorggrubelederen om Xs barns behov i sorggruben? Hvordan tages der vare på det?

Vurdering i forhold til barnets behov (kendt/ukendt). Talte gruppen ind i et behov, der var åbenlyst? Eller dæmmede den op for, at der var ting, som barnet ikke tidligere havde vist, at det havde behov for at tale om – måske ikke vidste, at det havde? Hvad havde sorggrubelederen hørt?

Hvad ved sorggrubelederen om, hvilken hjælp har familien fået tidligere: Hvor når og af hvem? Det private netværk – det professionelle netværk? Og hvad der har været en hjælp?

Hvad har været en hjælp? Hvad har været en mindre hjælp?

Kontakt til forælderen:

Har der været kontakt med forælderen/ sorggruppelederne mellem møderne? Har det været et behov? Hvori har det bestået? Har det været muligt at møde det? Hvordan? Har der været indledende aftaler herom? Hvordan har de lydt?

Sorggruppens udvikling og udbyttet

Vurderes det at have nogen betydning, at sorggruppen foregår på netop skolen? Hvilken? Fordele og ulemper? Sorggruppelederens tanker herom.

Oplever sorggruppelederne, at der er sket ændringer med barnet forårsaget af sorggruppen? Hvilke? Og hvad mon det er, at sorggruppen har bidraget med? Er der emner, der har gjort særligt indtryk på børnene at snakke om. De voksne, øvelserne, de andre børn, andre aktiviteter/ aspekter. Er der ting, der tales mere/ mindre om nu i sorggruppen end i starten? Ændringer over tid? Hvad, hvordan og hvorfor?

Kræftens Bekæmpelse
Patientstøtte & Lokal Indsats
Projekt OmSorg
Strandboulevarden 49
2100 København Ø
Telefon 35 25 75 00
www.cancer.dk/omsorg

ISBN 978-87-70064-177-7

9 788770 641777

Kræftens Bekæmpelse 2012

